

48
A 5262
A 72532

✓ &

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY
STACKS

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗВІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ
№ 21 (= Праці Етнографічної Комісії)

FEB 9 1924

О. КУРИЛО

**ФОНЕТИЧНІ ТА ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ
СЕЛА ХОРОБРИЧІВ**

давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи
на Чернігівщині

У К И Ї В І
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук.
1924

MF 173

32

Курло, О. В. 491.79-7 (082) (061) (47.711 К.) Укр. Ак. Н.

ВСЕУКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗВІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ
№ 21 (= Праці Етнографічної Комісії)

О. КУРИЛО

ФОНЕТИЧНІ ТА ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ
СЕЛА ХОРОБРИЧІВ

давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи
на Чернігівщині

У К И Ї В І
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук.
1924

AS262
A72532
no.21

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар Академії Наук, *акад. Агатангел Кримський.*

Друковано 1200 примірників. Зам. Ч. 1385.

Д Е Щ О Є:

Стор.

с. Хоробричі, загальний огляд 1-6

Фонетичні особливості:

§ 1.	Значіння вживаних знаків	6
§ 2.	Характер наголосу	12
§ 3.	Про квантитативність голосових	15
§ 4.	Наголошені голосові	
	a) ѡ	16
	b) Ѡ	20
	c) ѳ	27
	d) е	31
	e) а	33
	f) и	34
	g) і	34
	h) і	35
§ 5.	Вільша чи менша виразність у вимові ненаголошених голосових залежно від їх позиції в слові	35
§ 6.	Ненаголошені голосові:	
	a) і	40
	b) і	41
	c) ѡ	42
	d) ѡ, ѡ, ѡ	43
	e) ѡ	50
	f) Ѡ	52
	g) и	52
§ 7.	Голосовий у початку слова	53
§ 8.	Головніші чергування голосових	53

Шелестові.

§ 9.	Напруженість шелестових перед голосовими в наголошеному складі	54
§ 10.	Кінцеві шелестові складу	55
§ 11.	Лабіо-веляризовані шелестові	57
§ 12.	Палаталізовані та півпалаталізовані шелестові	58
§ 13.	Уваги до категорій шелестових та окремих шелестових у зв'язку з їх позицією	59
	a) t, j	59
	b) u, w	62
	c) Губні шелестові	63
	d) r	64
	e) t	66
	f) g, k, x; h *)	66
§ 14.	Довгі шелестові	70
§ 15.	Деякі звукові зміни, що зв'язані з збігом шелестових	70
§ 16.	Чергування k-c, x-š, h-ž	75

*) Пункти g, j через брак відповідних знаків виключені тут.

Деякі морфологічні особливості.

§ 17. Речівникові форми	75
§ 18. Форми займенникових речівників	78
§ 19. Прикметникові форми	78
§ 20. Інфінітивні форми	80
§ 21. Дієслівні форми	81
<hr/>	
Уривки з розмов	83
Примови	87
Хороборські прізвища метричні та вуличні	89
Примітки	97
Поправки та додатки	108

ФОНЕТИЧНІ ТА ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВІСТІ

ГОВІРКИ с. ХОРОБРИЧІВ, давніше ГОРОДНЯНСЬКОГО ПОВІ-
ТУ, тепер ЗНОВСЬКОЇ ОКРУГИ на ЧЕРНІГІВщині.

Село Хоробричі, що на географічних картах і на за-
їзничній станції хибно назване „Хоробричі” (відповідня
рихметникова форма буде хороборський, а не „хороб-
ичський”, як хибно подано в назвах хороборських офіці-
альних установ), лежить на території України в Черні-
ївській губернії. Давніше с. Хоробричі було Городнян-
ського повіту, тепер Зновської округи. Станція „Хоро-
ричі” є дві верстви завдальшки від села. В „Историко-
статистическомъ описаніи Черниговской епархіи” (Черни-
овъ 1874, кн. 6, ст. 198-204) за Хоробричі сказано: I.)
Хоробричи... нынѣ деревня Андреевскаго прихода, но до
730 г. съ своимъ храмомъ, въ 16 верстахъ отъ Городни
и 4 отъ Андреевки и въ 5 отъ Ваганичей. До Татарщины
цѣльсь былъ городъ Хороборъ. По лѣтописи въ первый разъ
видимъ его въ 1153 г. „Святославъ Ольговичъ князь Нов-
городъ-сѣверскій скупся сошлись съ Вяславомъ Давидо-
вичемъ княземъ Черниговскимъ у Хоробря и утвердишася
ко же за одинъ мужъ быти и цѣловавше межи собою крестъ”
акъ говорить лѣтопись (Собр. Л. 2, 73). По этому же
писанію Хороборъ былъ пограничнымъ городомъ Чернигов-

скаго княжества, отдѣлявшимъ его отъ княжества Сѣверскаго (Бѣляевъ принимаетъ Хороборъ за пограничный городъ Озверскаго княжества и даже Сосницю и Седнево признаетъ въ этомъ княжествѣ (Географ. свѣд. Рос.ст. 102). Но это вовсе не переборъ извѣстью о событіяхъ 1234 года). Въ другой разъ лѣтопись выставляетъ Хороборъ въ 1158 г. „Княгиня же супруга Изяслава Давидовича бѣжа... Переяславлю, и оттуда ѣха на Городокъ та на Глѣбль, та на Хороборъ, та на Ропескъ” (Собр. 2, 85). Въ послѣдній разъ до Татарщины встрѣчается Хороборъ въ 1234 г. и въ печальномъ видѣ. Въ это время князь Даніилъ Галицкій, вмѣшавшись въ ссору Кіевскаго князя съ княземъ Михаиломъ Черниговскимъ, воевалъ войскомъ в Черниговское княжество, „поидоша плѣнчати землю, поидоша грады многи по Деснѣ, ту же взяша и Хороборъ и Сосницю и Сновескъ (Собр. Л. 2, 173). По дипломатической перепискѣ литовскаго княжества съ московскимъ 1503, 1549, 1554, 1570, 1584 г. постоянно упоминаемъ волость Хороборъ въ сосѣдствѣ съ Сновескомъ (Севскимъ) и какъ собственность московскаго правительства. Послѣ разгрома Чигирина (1678 г.) въ Хоробричахъ поселилось нѣсколько выходцевъ изъ Чигирина: они нынѣ прозываются Чигиринцами.²⁾”

Садиб у Хоробричахъ теперъ по-надъ 500. В. своя трудова школа, що замѣнила давню земську двокласову школу.

ду, і своя церква. Трудяться хороборці переважно хліборобством. Недалеко від станції живучи, немало хороборців, особливо молодшого покоління, служать там і кодять туди на заробітки. Переважна частина заробітчан іде „на Україну”³⁾ на буряки, на цегельні („и кірїц”).

З людей чужих національностей живе в Хоробричах одна польська родина, хлібороби, та чотири жидівські родині - усе торговці. Часто Хоробричами проїжджають цигани і, на коротко опиняючися, живуть осторонь від селян у шатрах або, як хто в Хоробричах каже, „Халабудах”. Протягом 1915-1918 р.р. у Хоробричах було чимало втікачів із Городненської губернії; вони порозійдалися і тепер їх лишилося дуже мало. Із ближчих центрів, що до них хороборці тягнуть, назву Гомель, Чернігів, а передусім давніше повітове місто Городню, що 12-14 верстов від Хоробричів.

Хороборці вважають, що їх говірка нічим не відрізняється від говірки поблизьких сіл, Андріївки⁴⁾, Ваганчів, Перепиш, Кузьничів, а вже починаючи від села Солонівки (8 верстов від Хоробричів) мова, як кажуть хороборці, починається „на український лад”; у Солонівці кажуть (із слів хороборців) „ідж”, „де”. Солонівчан у Хоробричах називають халлами, а від недавнього українцями. Солонівчане та й селяне інших українських сіл називають хороборців і селян інших поблизьких тієї са-

мої говірки, що Хоробричі, містин - "литвинами" або глузливо "чернігівськими каганцями", - так переказують хороборці. На хороборців дехто з дальших сіл - а хто саме, не могли згадати - кажуть "шакуни" за те, що вони вимовляють "шо" замість "що". Самі хороборці на питання, хто вони, не дають певної відповіді. Із слів Мотрі Лаврененкової, одного з моїх об'єктів для досліджу хороборської говірки, хороборці, як і житці вище названих сіл, що однієї з Хоробричами говірки, - литвини. Хороборці литвинами називають житців Гомельської та Могилівської губернії.

Хороборські чоловіки різняться мовою від хороборських жінок: у чоловіків помітно сильний вплив російської мови.

Свої спостереження над хороборською говіркою я робила весною 1923 р. протягом 17 днів, будучи відряджена від Етнографічної Комісії Української Академії Наук укупі з иншими членами Комісії, Керівничим Музично-Етнографічного Кабінету Климентом Квіткою та дослідником матеріальної культури Лидією Шульгиною. За об'єкти до діалектологічних дослідів мені правили переважно члени родини Лаврененків, а саме: мати Хведоска (*khvèdskã*) Лаврененкова, неписьменна жінка 55 літ; 25-літня дочка Мотря (*mòtriã*) Лаврененкова, що два роки вчилася в сільській школі, а пізніше читанням здобула со-

бі невеличку освіту⁵); 14-літня дочка Марія Лаврененкова, скінчила двокласову сільську школу, та 20-літня невістка, неписьменна Ганна Лаврененкова, що своєю повільною виразною мовою становить справжній скарб для діалектолога. Остання через брак часу не могла мені, на жаль, прислужитися в такій мірі, у якій би це бажано було. У родині Лаврененків записано переважно розмови, приказки, примови, окремі слова. Пісенні тексти. Пісенні тексти я ще записала від Тетяни Чигринцевої, 42-літньої неписьменної жінки, від Степаниди Толочки, 67-літньої неписьменної бабусі, від 50-літньої неписьменної Хведори Грищенкової, що сама з поблизького села Ваганічів, а віддана за хороборця і живе в Хоробрічах. Мелодії до пісенних текстів (не всіх) записав Климент Квітка. Від названих трьох жінок, розмовляючи з ними, я записувала й окремі слова та звороти.

Мені приємно усім названим тут особам виставити своє щире, сердечне спасибі.

Крім названих осіб, що безпосередньо давали матеріал, стали нам у великій пригоді й особи, що допомагали нам у відшукуванні людей, об'єктів для дослідю. Тим особам, перед усім місцевому аматорові етнографії Наталі Семплікевичевій, що живо дбала за наші потреби, голові хороборського Виконавчого Комітету Іванові Під-

осинову, що дав мені змогу списати хороборські метричні прізвища і подав до них відповідні вуличні, секретареві Виконавчого Комітету Василеві Слесаренкові, Петрові Шалихманові та Ялисеєві Чигринцеві окладаю свою шкуру подяку.

Збираючи діалектичний матеріал, я особливу увагу надавала фонетичним, менше морфологічним явищам. На дослідження синтактичних явищ, що вимагає довшого перебування, часу був надто обмежений.

Сприймаючи окремі фонетичні явища, я, де тільки давалося, намагалася вяснити їх у свідомості моїх об'єктів, часто викликаючи їх на увагу зумисне відмінно від хороборської вимовою. Найбільше це стосується до Шотрі Л. В її особі я мала для цього ґрунт дуже податний: здібна Шотря Л. швидко зорієнтувалася у виділенні деяких окремих звуків і навіть звукових елементів. Це видно буде з дальшого опису.

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.

§ I. Значіння вживаних знаків.⁶⁾

Записи мої зроблені на підставі акустичних вражень. Робити висновки з власного мускульного чуття, навіть коли мені достотно щастило репродукувати звуки, я остерегалася. Взявши на увагу, що достотність у поданому описі має за підставу акустичні враження і що умови

творенні звуків у різних суб'єктів бувають різні⁷⁾, я розподілові артикуляції голосових звуків, що його, іду-ни за прийнятою *Bella-Sweeta* системою, держуся, надаю тут значіння релятивне: переважно вказати на стосунок од-ного звука до другого. Ідучи за названою таблицею, я в означуванні акустичних вражінь держуюся термінології, що стосується до артикуляції. За вихідний пункт маю в да-ному разі звуки знаних мені з дитинства і ширше знаних у лінгвістиці мов, звуки, що мають уже більш-менш прий-няте у фізіологічній таблиці голосових місце; де даєть-ся, я рівняю хороборські звуки із звуками тих знаних мені мов.

Мої графічні позначення до певної міри схематизова-ні: незначні відтінки у написаннях не відзначено. Про-те у відповідних місцях я намагаюся якомога описово вичерпати ті звукові відтінки, що їх вухо мое сприй-мало.

а) Голосові позначено літерами *i, ĭ, ı, ɨ, e, ě, ä, ǎ, ǎ,*
α, ǎ, ô, ʒ, u, ŷ, ŷ.

i - високий переднього ряду вузький звук, загалом
вужчий за німецьке довге *i*: *bl'ixki, usim*. Див. § 4, *iv*.

ĭ - подібного характеру, що *i*, дуже короткий і менш
ясний звук: *xāđil'ĭ*.

ı - високий переднього ряду широкий звук, нагадує ні-
мецьке коротке *i*, польське *y*: *slɨ, krič'it*. Див. § 4, *g*.

ɪ - неоднотайної артикуляції звук. Початок його високим переднього ряду, як до звукового оточення вузьким, то широким звуковий елемент; кінець цього звука це ослаблений переднього ряду, середнього положення звуковий елемент: *nr̥k̥āmi, hr̥k̥, šm̥t̥*. Див. § 4, 1.

e - переднього ряду середнього положення звук. Квалітативно нагадує німецьке коротке e: *triēbū, b̥erāh, kl̥ēs̥ti, s̥ēs̥tri, s̥ p̥ēs̥ci, d̥en̥*. Див. § 4, 1.

ĕ - того самого характеру звук, що **e**, короткий і квалітативно злегка ослаблений: *kr̥d̥ēt̥, r̥ōb̥ēt̥*. Див. § 6, d.

ä - переднього чи передньо-середнього ряду низького положення звук, акустично звук середнім між **a** та **e**: *n̥āma, št̥ānā, ĩānā*. Див. § 6, d.

ǎ - того самого характеру звук, що попередній, але короткий і менш ясний: *x̥āiǎe, r̥ōlǎ, n̥ād̥r̥ilǎ*. Див. § 6, d.

ā - відтінок **a** в напрямі до **ä**: *n̥an̥āt̥, x̥iāt̥*. Див. § 4, 1.

a - заднього ряду низький звук, вузкий за німецьке **a** відповідає, здається, тому звукові, що його проф.

Сперсен характеризує: „*ist ein dunkles tiefes a mit einiger Annäherung an den [ɔ]-klang, die Zunge ist ungefähr so weit, wie möglich zurückgezogen.*“ (Lehrbuch³, 162): *māmā, xātā*. Див. § 4, 1.

ǎ - короткий, менш ясний і вузкий за **a** звук: *l̥ritā, bahātā, t̥ixā, štōwā*. Див. § 6, e.

ō - заднім середнього положення вузький наблизова-

ий звук, здебільшого неоднотайної вимови: *dóvri*,
k(ʒ) ópíkǎ, *óhǎhǎ*. Див. § 4, с.

ʒ - неоднотайної артикуляції звук. Початок його це
заднього ряду високого положення широкій лабіялізова-
ний звуковий елемент, кінець - ослаблений заднього
ряду середнього положення лабіялізований звуковий е-
лемент: *stst*, *wʒx*, *kǔhǎšká*, *plivǐʒx*. Див. § 4, в.

ʒ - заднього ряду високої лабіялізований звук, широ-
го відтінку, як німецьке *u*, приміром, у слові *du* :
dumǎjǎ, *udawǎ*, *mǎhǐ*. Див. § 4, ф.

ǐ - короткий і менш-ясний за *u* звук: *kaǐǐt̃*. Див. § 6, г.

ǐ - наперед висунений відтінок : *mǎǐǐt̃*, *ihǎǐǐt̃*.

Див. § 6, г.

Про нескладові *ǐ* та *u* див. § 13, а, в.

в) Шелестові звуки позначено літерами: *ʃ, ʃi, ʋ, ʋ,*
m, m, w, w, s, s, x, x; ʒ, ʒ, ǎ; t, t, t̃, d, d, d̃; n, n, ǐ;
ʋ, ʋ; k, k, g; x, x; h, h; c, c; ʒ, ʒ; č, č, ǎ.

Із названих тут шелестових вимова звуків *ʃ, ʋ, m,*
s, s, x, x, t, t, d, d, n, n, ʋ, k, g, x не вимагають по-
яснень: вони дорівнюють відповідним звукам російської
та української мови.

Позначені крапкою шелестові *ʃi, ʋ, m, w, ʒ, ǐ, k, x,*
h, c, č злегка вишого проти відповідних
непалаталізованих шелестових власного звука; їх мож-
на згідно з акустичним враженням від них назвати пів-

палаталізованими: *spāwāt', bēāh, aiōs, māšōk, lāwāšē,*
kākā, akēncā, hāñānāt, cēkwā, cēlāh. Докладні
за них див. § 13, с.

w - білабіяльний шелестовий: *wi, wadā.* Про стосу
нок *w* до *ц* див. § 13, в.

ṭ, ḍ - напружено палаталізовані зубні шелестові, а
акустично наближаються від *ṭ, ḍ* до палаталізованих афр
кат *ṭ', ḍ'*. Думаю, що ці звуки тотожні з тими, що їх Д.
Бубрих так характеризує: „*ḍ* - это тотъ взрывной зву
который слышится въ началѣ аффрикаты *ṭ'*, но только уп
требляемнй самостоятельно, внѣ связи съ фрикативнымъ
звукомъ. *ṭ* - это тотъ взрывной звукъ, который слышится
въ началѣ аффрикаты *ṭ'*, но только употребляемнй сам
стоятельно, внѣ связи съ фрикативнымъ звукомъ.“⁸⁾ *тв̣,*
ṭ'ixā, ṭ'ri, ṭ'stkā, ḍ'ixkā, ḍ'ri.

Звук *ṭ* зрідка де в кого чується, а надто здаля,
палаталізована афrikата *ṭ'*.

j - відповідає німецькому *n* в слові *Finger*: *українськ*

Про стосунок *j* до *й* див. § 13, а.

h - гортанный, здебільшого напруженої видихової см
придиховий звук глибокого творення. Має відміну гол
ну й безголосу: *x hāñāñu, cātivēh.* Див. § 13, ф.

š, ž, č, ž, ž, ž вимовою відповідають тим самим звукам
в українській мові: *kāšā, kūt, cāstā, cīstū, sāžū, žū,*
lā, hāñāžki. Див. § 13, j.

Уваги до шелестових у зв'язку з їх позицією див. §13.

с) Значіння вживаних значків.

˘ над голосівкою⁹⁾ означає наголос; де в слові впадає й другорядний наголос, там він позначений невеликим значком ˘.

— над голосівкою чи шелестівкою вказує на більшу юти звичайної довгість відповіднього звука.

˘ над голосівкою вказує не тільки на короткість, але на нецілковиту ясність відповіднього звука.

˘ під голосівкою вказує на нескладовий характер даного звука.

˘ над голосівкою вказує на вузьку відміну відповіднього голосового.

˘ під літерою означає, що відповідній звук безгоспий.

˘ над шелестівкою вказує на палатализованість відповіднього шелестового.

˘ над шелестівкою вказує на півпалатализованість відповіднього шелестового.

( ) √ дужки взято літеру на означення звука, що можливої замість даного, або на означення звука чи сполучення звуків факультативного, що його в інших випадках може й не бути. Приміром, (e) в слові *ǰǰeǰǰ* вказує на e, що замість *ǰ* чути де в кого *e*; (*iǰ*) в *ǰǰdǰs'i-ǰwi(iǰ)* вказує, що можлива форма *ǰǰdǰs'inǰwi* і *ǰǰdǰs'inǰwiǰǰ*

Маленькі літери та інші вказують на відповідні звуки, що ослаблені до характеру переходових звуків (*Glottlaut*).

Щоб не ускладняти транскрипції в прикладах та в поданих укінці текстах, не позначено напруженості та лабіо-веляризації звуків.

Напружені бувають усі наголошені голосові та шепелюсті, що безпосередньо перед наголошеними голосовими.

Лабіо-веляризовані усі ті шепелюсті, що перед наголошеними голосовими заднього ряду, не виключаючи *h*. Докладніше за це див. § II.

§ 2. Характер наголосу.

Експіраторна сила в наголошеному складі здебільшого виразно падає. Падання експіраторної сили зв'язане з паданням тональної висоти. Напрямо останньої не залежить ні від природнього характеру звукового оточення, ані від стосунку власного звука сильнішого елемента наголошеного звука до його кінцевого ослабленого елемента, тоб-то падання тональної висоти виразно відчувається й у такому, приміром, наголошеному звукові, як *h* (див. § 4, *h*), дарма що перший звуковий елемент нижчого власного тону, як кінцевий, тоб-то дарма що мови в *h* складаються на те, щоб *h* виступав для вуха ростучою тональною висотою.

Найвиразніше падучість, експіраторна та тональна, увається. - і це стоїть у звязку як із характером са-по наголошеного голосового, так і в характером попереднього шелестового - у звуках л, л, о, далі е, а; падучість ледві чутна у високих и та і, у, а надто і, у. Сила падучости, розуміється, залежить від особу говорити, і гостро дається чути в емфатичній ві, а надто в із натиском проказаних словах, тоб-то м, де напруженіше артикулюються шелестові перед наголошеними голосовими. Більшої сили, здається, падан-наголосу чути в однокладових самостійних у фразі овах і в другому в кінця складі кількаскладових, а дто двоскладових слів; менш виразно падання наголо-відбувається в кінцевому складі неоднокладових ів (див. § 9).

В людей м'явої вимови, як ото стара бабуся Сте-нида Толочка, що в неї шелестові не виступають із м узагалі звичним у хороборців напруженим характе-м лабіо-веляризованих та палаталізованих шелестових ред наголошеними голосовими, важко вчувати падучість голосу: як експіраторна сила, як і тональна висота неї держаться на наголошеному складі більш-менш рів-

Обминаючи приклади з л, л, о, що ясно наведе-в § 4, а, б, с, навожу ті приклади на а, е, и.

де падучий наголос особливо виразно виступав: *m'ám*
b'ává! iánò ptáčá. se m'ák. u x'áti? tiévá! eš
živè, ptaxèiki, xústku dai!

Такий самий наголос чути й у складі, що стягнений із двох ж складів, наголосеного складу та найслабшого в слові післянаголосеного складу: *ščápláčá¹⁹*, *kná*
čtáš, knám, knátá, xawiwáčá (3. особа однини), *ra*
dáxaylám, sabirámás, káčá (здається), *kà* (каже)
mò (може) та ин. У поданих прикладах і подібних і двох голосових стягнених звук не визначається сталим характером наголосу: наголос, будиши здебільшого тупо-одневерхого падучого характеру, ніколи ще не відходить зверху попереднього двоверхого характеру (*xwéid*
lig). Допускаю, що двоверхість, яка мені ніколи вчувалася, могла тут бути наслідком моїх аудиторських звичок, тоб-то наслідком звичайного сприймання цих слів із двоскладом замість односкладу.

Як падіння наголосу (експіраторної сили та тональної висоти) не обмежується самим наголосним складом і ще тягнеться понижуючись на післянаголосних складах, радуєючи до певної міри квантитативно й квалітативно ті післянаголосні голосові, що легко піддаються редукції в хороборській говірці (а, й), - так ростуча сила наголосу, найбільша на початку наголосеного складу, здебільшого починається не відразу,

наголошеному складі, а на переднаголошеному. Принай-
мі за загальний факт дається встановити повного
ворення, часто й довгий голосовий звук, а саме в
складі, що безпосередньо перед наголошеним складом з
та *л*, *л*. Про характер окремих голосових залежно
ід їх позиції в слові див. §§ 4, 5, 6.

У зв'язку з фактом, що найбільша екопінаторна сила
найвища тональна висота зосереджені на початку на-
голошеного складу і що найбільше ослаблення наваних
ментів маємо в післянаголошених складах, стоїть і
яке безголосеї вимови післянаголошених складів. У мо-
і Мотрі Лаврененкової це факт дуже конспрний; в наї
чула *gāṅki*, *čavòtiki*, *u kāsāwicu*, *tš'ki*, *mi-*
tāsili, *pādūsāčkī* та ин. Від Хведоси Лаврененкової
аписано *xādijī*. Як видно з наведених прикладів, без-
голосієть зачіпає післянаголошені склади з високого
длошення голосовими, при чому не тільки з безголоси-
к з природи незлестовими, а й навіть із сонорними не-
злестовими. Хоча в Мотрі Л. я чула й *pātōhācā*. Прикла-
к на безголосієть післянаголошених складів у побіж-
іє розмові див. в уривках із розмов укінці опису.

§ 3. Про квантитативність голосових.

Квантитативна різниця між наголошеним і ненаголо-
шеним голосовим (крім переднаголошеного голосового,

див. § 2, 5) дуже значна. У мові Мотрі Л., коли вона й по-українськи говорить, вражає більша за звичну українській мові довгість, а може й сильніша експіраторність наголошених складів і короткість ненаголошених.

На увагу беру пересічну довгість голосових у спокійній мові, емфаза бо ще збільшує різницю між довгістю наголошених і ненаголошених складів. Наголошені ю, ѣ, ѐ, а, е довгістю більш-менш дорівнюють собі; наголошене и, а надто і на вухо помітно коротші звуки. Про довгість ненаголошених голосових у зв'язку з їх позицією в слові див. § 5.

§ 4. Наголошені голосові.

У зв'язку з характером шелестових у наголошених складах (§ 9) і в зв'язку з характером наголосу в наголошеному складі (§ 2) хороборські наголошені голосові артикулюються неоднотайно. Почавшись напружено, наголошений голосовий ступнево слабне, доходячи вкінці значно ширшого відтінку. Нижче описані голосові в наголошених складах ідуть за порядком падання квалітативної різниці між початковим і кінцевим звуковим елементом. На одному рівні стоять у даному разі дифтонгічні звуки ю та ѣ.

а) ю.- Перший звуковий елемент цього неоднотайно

го характеру звука, що артикуляція його відбувається одним експіраторним актом і що становить одну ісофонетичну одиницю, це, як сказано, переднього ряду високої напруженій звуковій елемент. Як до характеру переднього шелестового, цей початковий звуковий елемент має то ширшу (*ɥ*), то вужчу (*i*) відміну: вужчу напруженішу по палаталізованих шелестових (*dʰəd, tʰən*), ширшу напруженішу по шелестових, що міром палаталізації тільки підігнані під наступний голосовий (*xl'äwrə, dwä-č*; див. §§ 12, 13), і ширшу відміну по диспалаталізованих шелестових (*däčerə, šrəšt, črəpik*, див. § 13, *j*; у деякого також *dwälwə, xwən*, див. § 13, *d*). Устичним продовженням вказаного високого напружено-звукового елемента є ослаблений, тоб-то злегка зрештований і в зв'язку з цим менш яскравий ширшого творення, здебільшого коротший за попередній, переднього ряду середнього положення звуковий елемент *e*. Бувши ослабленого творення, цей другий звуковий елемент у великій мірі залежить від характеру наступного шелестового: перед непалаталізованим шелестовим він ширший, перед палаталізованим вужчий. Звукове ослаблення в *ɥ* є в супроводі з наданням експіраторної сили та то-тальної висоти.

Приклади. *u nädriku, nričkämu, nrə, dʰrə, šrətä, jiliri-
i, wrätär, smrə, šäletčmwin, prə, vrčkä, hrəx, säkə-*

*čā, māgīrkā, wiśrēptāwāt, črīpik; hārčrīśī, dārāñkī
śū; na māyīrē, dāścīrē, na brīwīrē; mīnīrē, jālejjīrē, sālejjīrē; śklābrīrē.*

У нешвидкій мові, а надто по диспалаталізованих
нелестових, ніколи досить виразно чути між двома на-
званими звуковими елементами переходовий, акустично
нескладовий елемент ^{*}, що очевидно зміщає в собі всі
переходові моменти від *i* (ср. *ι*) до *e*. Думаю, що арти-
куляційно *rē* - це складний звук, що, почавшись високим
звуковим елементом, ступицею низькає до *e*. Але сильно
напружений характер (напружена палаталізація палата-
лізованих нелестових) попереднього нелестового вкупі
з зосередженням таких моментів, як напруженість, екс-
піраторна сила та тонільна висота, на початковому
звуковому елементі дає акустичне враження від його
як від виразного звукового ядра, що відмежоване від
слабшого звукового елементу. II) Ця відмежованість мо-
же ніколи, зокрема в указаних вище умовах, дати роз-
щеплений звук. Розщеплення (*Brechung*) стається ні-
коли в повільному темпі по диспалаталізованих у вух-
чому розумінні нелестових, тоб-то по нелестових, що
мірою палаталізації тільки підігнані під наступний
голосовий звук, і по тих диспалаталізованих нелесте-
вих, що по них *rē* має початковий звуковий елемент не-
рокої відмінні: *x'lāwīrē* (*x'lāwīrē*), *śrās't* (*śrāś'tī*), *čīcēčkā*, *na*
māyīrē, *dāścīrē* 12). Виразне розщеплення (на дво-

склад?) із довгим першим голосовим, що проте обидва -
ється однією довгою нотою, чулося в пісні в підкресле-
них словах: *ja u mitähä i u dwānō*
ioi adnā kšhāčkā i u slānōrē.

Мотря Лаврененкова так характеризувала *ʌ*: „Спо-
чатку наче на i, а коли вже протягується, то кінець на
i.” Що елемент i має більшу психічну самостійність про-
м другого ширшого елемента в цьому неодноставного ха-
рактеру звукові *ʌ*, вказує мені й транскрипція деяких
дів у тексті однієї пісні, що на моє прохання за-
писав Яким Чигринець, держачися російської абетки:
країнової мови Я.Ч. не знає, - „о_х и д_ж мн_и в_о
од_ти.”

Все вище згадувалося, що перед наголошеним *ʌ* па-
талізований мелестовий напружений вимовляється, як
перед иншими голосовими, також і перед i. Це гостро
чувається в різниці між вимовою *i* перед *ʌ* і перед ин-
ними наголошеними голосовими. Див. *i-j* § 13, а. Не ду-
маю, щоб така напружена палаталізація перед *ʌ* була
і тільки моїм акустичним враженням, наслідком сприйман-
ня складу з незвичним для мого вуха неодноставним
вухом *ʌ*.

Вказана вимова характерна як для старшого, як і
для молодшого покоління. Проте де в кого зрідка чути
відмінну вимову.

В Степаниди Толочки замість *ʎ* переважно чути був середній звук вузької відміни *ē* ; між попереднім напалізованим шестостовим і *ē* чути було перехідний звук *ē̃*. Виразна різниця була в II вимові голосових у словах *dr̃sd* (вим. *d̃'ēd*) і *deñ*.

І в дорослих і в дітей зрідка чулося вимову *ʎ* з обома приблизно рівноважними звуковими елементами, тобто не помічалось переваги вужчого елемента над ширшим і навпаки. Не чути було тоді й розмежованості тієї між крайніми звуковими елементами.

Акустично перемажав другий ширший елемент, коли на далекій відстані одна дівчина широко розімкненим ротом кричала *lādr̃t̃ sudi*, сильно протягаючи кінцевий звуковий елемент у *ʎ*.

Що до характеру *ʎ* у пісні, то під довгим нотом здебільшого протягається перший вузький елемент; рідше чути протягання кінцевого елемента.

Звук *ʎ*, як явище фонетичне, має місце тільки під наголосом і, що видно з наведених вище прикладів, в місці давнього *ē*, також *ē̃* перед колишнім окладом із *ʎ*.

Ненаголошене *ʎ* буває тільки в прикметникових закінченнях, як явище аналогії. Про характер ненаголошеного *ʎ* див. § 6, с.

б) *ʎ* - заднього ряду, лабіялізований, неодностайного характеру звук, що його вимова, як і *ʎ*, відбувається

дним експіраторним актом і що становить одну психофо-
нетичну одиницю. Перший звуковий елемент, акустична о-
снова цього звука, це високий лабіалізований заднього
ряду широкого відтінку звуковий елемент, широкого за-
звичайне хороборське *u* (див. § I). На перше враження
цей перший звуковий елемент сприймається, як звичайне
хороборське *u*. Що він широкого відтінку, вказав мені
в самому початку мого перебування в Хоробрічах такий
факт. Коли я вимовила слово *ut'ik* (вт'ік) з першим зву-
ковим елементом в *u* такого відтінку, як звичайне хо-
роборське *u*, то Мотря Л. зрозуміла це слово, як *ut'ihy*,
і сама вимовила слово *ut'ik* з першим елементом *u* по-
мітно в зіставленні з *ut'ih* широкого відтінку. Та сама
помітна на вухо різниця була в неї в зіставлених сло-
вах *dumät'i döt, wül'ik i wöt*.

Акустичне продовження того широкого відтінку висо-
кого звукового елементу це короткий ослаблений, тоб-то
на вухо мені яскравий широкий звуковий елемент, заднього
ряду *ö*, що через ослаблений свій характер відтінками
багато залежить від характеру наступного шестого.
Шестовий перед *u*-звук напружений, сильно лабіалізо-
ваний. Неодностайна артикуляція звука *u*, тоб-то ослаб-
лення його другої частини, іде в парі з ослабленням
лабіалізаціі, експіраторної сили та паданням тональ-
ної висоти.

У повільній розмові вухо ніколи відрізняє перехо-
вий від початкового звукового елементу до кінцевого а-
кустично нескладовий звук ʒ , що очевидно зміщає в собі
всі переходові звукові відтінки від початкового до кін-
цевого елементу звука ʒ . У протяжно й із натиском пре-
казаному слові трапляється, що ʒ розщеплюється на два
виразні короткі, однакової, здається, довгооти звуки.
Між цими двома, що сталися наслідком розщеплення звуку
ми й утворили двосклад, чутти переходовий, на вухо не-
складовий ʒ . Кажу за це на підставі такого факту. Коли
я, ще не досить зосередившись на характері хоробор-
ських звуків, не зміла як слід вказати за Марією Лав-
рененковою *ʒʒnka, kʒnʒ, skrʒnʒ*, вона поправила: *riāti*
я (приблизно) *ʒuʒnka, kuʒnʒ, skruʒnʒ* в однакової силі
наголосом на кожному з звуків, що постали наслідком
розщеплення ʒ на двосклад.

Як у ʒ , так і тут, думаю, артикуляційне ослаблення
звука відбувається ступнево, але зосередження таких
моментів, як напруження лабіалізація попереднього не-
лестового, експіраторна сила, тональна висота, на по-
чатку ʒ , дає акустичне вражіння від першої частини зву-
ка, як від звукової основи, ядра, що відмежується від
дальшого ослабленого, ширшого звукового елементу. Кін-
цевий той ширший елемент може як до умов, передусім як
до мовного темпу, як до позиції складу з ʒ в слові, о-

лабтиса до переходового звукового елементу .

Мотря Л. на мое прохання позначити цей звук літерою ідповіла, що такої літери нема, а тоді, подумавши, сказала: „не то ж, не то о, більше на ж, а тоді наче на о“. В цих слів видно; що ж похвѣчно у більш-менш свідомих людей існує деяка розмежованість обох звукових елементів. Про розмежованість тут, як і в /ʒ/, настільки може бути мова, наскільки взагалі може бути мова про якусь двом так близькими собі звуковими елементами, що впрямують ідуть один по одному в одному окладі. ¹³⁾

Приклади. *kən, stst, wʒx, kāmʒkǎ, tʒ'ki, āwǒl, āksǎn, utʒk, nǎ bʒisǎ, kʒǎčkǎ, wʒ'drǎ (i wʒ'drǎd, wʒ'dǎr, wǎčʒki, stǎwʒu i stʒu, čumǎkʒu; swǎiʒi tʒtc, w swǎiʒm dǎmi; nǎsʒm, pǎkʒm, kʒwʒm i kʒwʒm.*

Як оказано вище, ослаблений кінцевий елемент багатьох залежить від характеру наступного шестого звуку. У словах *senʒu, udʒukǎ, watʒu, sǎtǎnʒukǎ* (назва села), *ʒ'ǎ, nastʒ'nik*, тоб-то в словах, що в них після ʒ шестого і /l/ заважають держатися першому звуковому елементу, я в Хведоски Л. чула замість ʒ широкого відтінку більш-менш одноставно *u*, довгости, що ʒ, з падучим нагосом (*senʒu, watʒu*). ¹⁴⁾ Таким більш-менш монофтонгічним характером звука треба відрізнити від тієї монофтонгізації, що стається наслідком швидкого мовного темпу: о-

слаблений элемент дифтонгу зводиться тоді на нуль, при чому, зрозуміла річ, довгість звука коротнає на ослаблену частину, і наголос із падучого переходить на більш-менш рівномірний. ¹⁵⁾ Отже, монофтонгізація, наскільки тут узагалі можна за неї говорити, стається коштом ослабленого ширшого елементу дифтонгічного звука. ¹⁶⁾ Часто такий скорочений на ослаблений кінцевий элемент звук чути в часто вживаних, здебільшого неодноскладових з кінцевим наголошенням складом дієслівних формах теперішнього часу першої особи множини: замість *plät's'm, näs's'm* (і *inäs's'm*), *xlw's'mi xlw's'mi* (рідше *xlw'et*), *řäväh's'm, väh's'm* (і *väh'im*), *řäk's'm, řäl's'm*, *id's'm, řäläh's'm* (і *řäläh'et, řäläh'et*), дуже часто чути в швидкій мові *plät'um, näs'um, xlw'um* і д. з коротким за *š*, широким, більш-менш рівномірно наголошеним *u* (але тільки *vi's'm, ři's'm*). Проте така монофтонгізація не має в хороборській говірці психічної самостійності: ослаблений звуковий элемент, як факультативний, існує, бо, як перепитатися, то кажуть *plät's'm, näs's'm* і д. із звичного характеру дифтонгічним звуком *š*.

Слово *ä(a)til* має звичайне хороборське *u*; в иншій фонетичній формі це слово в Хоробричах незнане. Можливо, що тут маємо явище морфологічне. Див. Е. Карскі! Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи. РѢВ. т.

XXIX (1893), ст. 98).

Як і *л̣*, так і *ʃ*, як явище фонетичне, відоме в хороборській говірці тільки під наголою.

Як видно з наведених прикладів, сучасне хороборське *ʃ* того самого походження, що українське *і* з *ѣ*, також із *'ѣ > 'е* перед колішнім складом з *ѣ*.

До форм *wiʃdrã, wiʃdrã* і д. (*wiʃdrã* - рідко вживана в Хоробричах форма) привела аналогія таких форм, як *wästō: wiʃstā*, звідси й *wädrō: wiʃdrã*.

Форми *pl'ätʃm, näsʃm*, рідше *näsʃm* (також *näsʃm*), *xlwʃm*, рідше *xlwʃm* (і *xlwʃm*), *xlwʃm* (і *xlwʃm*) та ін., що не мають відповідних форм з *і* проти *ʃ* в українських говірках, утворилися очевидно наслідком втрати *о* в кінцевому складі *-mo*; диспалаталізація попереднього шестогового не є тут явище фонетичне, а стала наслідком впливу першої особи однини.¹⁷⁾ Паралельні хороборські форми *näsʃm* і *näsʃm*, *xlwʃm* і *xlwʃm*. Відповідні форми з палаталізованим шестовим перед *о* я ні в кого не чула, а паралельно з формами з *ʃ* існують рідше вживані форми з *'е*: *näsʃm, xlwʃm, řaxlwʃm*.¹⁸⁾

Про випадкові заміни сучасного хороборського наголошеного *ô* звуком *ʃ* див. у наступному пункті цього параграфу. Про *ʃ* у ненаголошеній позиції, як явище аналогії, див. § 6, f.

З даного тут опису звуків *ʷ* та *ʸ* настільки, думаю, визначився характер складових звукових елементів у цих дифтонгічних звуках, що про більшу сонорність кінцевих елементів проти початкових мови бути не може, дарма що в природі своєї кінцеві звукові елементи сонорніші проти початкових. Градація звуків на підставі їх сонорности може мати місце тільки тоді, коли вони в однакових більш-менш умовах, передусім експіраторних та квантитативних: „Обыкновенно сила выдыхательного усиления слога идет параллельно с полнозвучностью звуковъ слога, такъ что экспираторное ударение только усиливаетъ естественную градацію полнозвучности звуковъ, но ологовой токз можетъ имѣть и самостоятельную градацію, независимую отъ полнозвучности звуковъ слога. Онъ можетъ быть равнымъ, усиливающимся, ослабѣвающимъ и пр. Въ такомъ случаѣ и природная полнозвучность звуковъ измѣняется подъ вліяніемъ такого экспираторнаго ударенія слога.” (А. Томсонъ. Общее языковѣдѣніе, 2-ое изд. 233-4).

Хороборські дифтонгічні звуки *ʷ* та *ʸ*, як виходить з міри сонорности їх складових елементів у звязку з характером наголосу, мають напрям падачий.

1). $\hat{o}$. Здебільшого неодностайного характеру звук $\hat{o}$ хороборське наголошене $\hat{o}$. Хороборське $\hat{o}$ це звук вузький, що має перед собою сильно лабіо-веляризовані шепелестові. Для сили лабіо-веляризації важить природній характер самих шепелестових ($\S$ II) перед $\hat{o}$, і як до природнього характеру попередніх шепелестових $\hat{o}$ буває то більш то менш вузького відтинку. Менш вузького відтинку $\hat{o}$ буває по $\check{s}, \check{x}, \check{c}$ (*šōstka, māšōčāk, parašōnāiā, šōvāt, turšōnāk, čōm*), хоча й тут відтінок його настільки мало різниться від хороборського $\hat{o}$ в інших позиціях, що не вимагає спеціального позначення. Найвузшого відтинку $\hat{o}$ чути по губних, задньоязикових та t, r . Емфаза звуку $\hat{o}$ проти звичайної мови. Між неалаталізованим шепелестовим та наступним $\hat{o}$ здебільшого чути перехідний вужчий звук "у". В людях енергічнішої мови цей перехідний звук перетворюється по шепелестових, що з природи своєї мають нахил сильно лабіо-веляризуватися ($\S$ II), у звук повного творення, нескладовий u .

Приклад. *m^ošwītā i m^ušwītā, da b^ošū i da b^ušū, p^ošlā i p^ušlā, b^ošā i b^ušā, s tab^ošū, ktub^ošk, ča- b^ošiki i čab^ušiki; sux^ošāčkā, h^ošād i h^ušād, h^ošāsi h^ušās, k^ošāsām ka^ušīt i k^ušāsām ka^ušīt, k^ošnikā i k^ušnikā, mask^ošiki, mātak^o i ka^ušāč i ka^ušāč, ba^oš- tā i ba^uštā; r^ošum, r^oš i r^uš, br^ošwi, tr^ošā, tr^oš, ča-*

*tu^hāx; d^hōbre, d^hōrikā, dad^hōl'nāiā sax^hōčkā (i sax^hōčkā);
n^hōsāčci, sin^hōččik; s^hōn i s^hōn, s^hōraim; s^hōsti i sōsti, č^hōbat i čōbat*

По *w* не чути переходового *ʷ*, а натомість напружується артикуляція білабіяльного *w* перед *ō*: *čimwōnēnki, wōraih*. По *š*, *χ*, *č* чути було переходовий звук *ʷ* в Хведоски та Ганни Л-их; не було його по названих мелестових у Мотрі Л. Ніде в мене не відзначено переходового *ʷ* по *с*. Найвиразніше і найчастіше виступає на вухо переходовий *ʷ* в другому з кінця складі; у цій позиції він і найчастіше переходить у нескладовий *ʷ*, розуміється, коли цьому *ʷ* звукове оточення сприяє. Не так часто переходовий *ʷ* чути в кінцевому складі перед *ō* в неодноскладових словах (*čāčātōk, sinanōk*).

У млявої вимови бабусі Степаниди Толочки, що в неї зрідка-зрідка давалося чути лабіо-веляризовані мелестові, не чути було *ʷ* переходового *ʷ*, ані, розуміється, нескладового *ʷ*.

Характер наголошу в *ō*, як узагалі в хороборських наголошених голосових, падучий, і це йде в парі з кінцевим ослабленням *ō*, тоб-то з кінцевим його поширенням до переходового широкого відтінку звукового елементу *o*. Падучість експіраторної сили та тональної висоти на вухо тут не так виразно вчувається, як у дифтонгічних звуках *ʷ* та *š*. Стосунок звукових елементів в *š* різний квантитативно й квалітативно. проти їх

отосунку в $\hat{o}$: кінцевий ослаблений елемент в $\hat{o}$ це тільки переходовий ширший за $\hat{o}$, але того самого положення звук. ¹⁹⁾ Рівняючи тут δ з $\hat{o}$, не беру на увагу переходового " в $\hat{o}$, а саме через те, що допускаю переходовий " і перед δ : лабіо-веляризація шестогового перед δ , думаю, тим то й так гостро вчувається, що твориться вужчий за початковий елемент δ переходовий між лабіо-веляризованим шестоговим та δ звук, що його мабуть через незначну його квалітативну відстань від початкового елементу δ вухо моє не сприймало.

Коли я попросила Мотрі Л. вказати мені на різницю в характері наголошених звуків у словах *wyt, styt, kyn* і *wóliká, stóliká, kóniká* і *kyóniká*, вона відказала: „Там (тоб-то де δ О.К.) раніш треба на у, а тоді на о, а тут треба більше на о.“

Хоробороське $\hat{o}$ точніше-б було позначати " $\hat{o}^o$: такий його склад характерний для хороборської говірки. Ширшого кінцевого переходового елементу не чути перед кінцевим звуком складу $\underline{u}$: *hóuti, kóuti, maskóuški*. ²⁰⁾

В баби Степаниди Толочки у звязку з II мало енергичною вимовою шестогових вухо моє не сприймало падучого характеру наголосу в $\hat{o}$, ані початкового вужчого, ані кінцевого ширшого переходового елементу: $\hat{o}$ в неї звук одностайної вимови.

Більш-менш одностайного характеру без кінцевого

ниршого переходового елементу і коротко, як звичайно
 думе вузьке $\hat{o}$ чулося по c в наголошеному речівником
 ну закінченні- $\hat{o}$ т : *iāntāncōt, wāncōt, kirōt, n*
ladōt. Думав, що сильно вузькому відтінкові $\hat{o}$ ту
 співривняється кінцевий губний $\hat{m}$, а більш-менш одно-
 ставній вимові - попередній неместовий c , звук, що
 з природи своєї важко набіо-веляризується.

Одноставний характер без кінцевого переходового
 ниршого елементу має $\hat{o}$ у швидкому темні.

Во наметалізованих неместових $\hat{o}$ має свій харак-
 терний вузький відтінок із кінцевим ослабленням. Та
 чулося $\hat{o}$ в словах *lōtāt, xālōm (i xāwōm) wātō*
cōt, tōmō (i tōmō), sōmī.

Зк видно з наведених прикладів, $\hat{o}$ має в хоробор-
 ській говірці місце тільки під наголосом. З наведених
 же тут матеріялу видно також, що характер хороборсь-
 кий $\hat{o}$, одноставний чи неодноставний, не залежить
 від його походження (* $\hat{o}$, * $\hat{x}$, * $\hat{e} < e$, * $\hat{z} < e < o$), а від
 загального сточення та від індивідуальних властивостей
 у мові.

В кінці відзначаю цікавий факт. Замість $\hat{o}$ чути
 во де в його виразній дифтонгічній звук $\hat{y}$ в слові
lūlūy, слові, що у фразі *atō* окремо здебільшого
 рзкіченим патроном висловлюється. Це слово чути й у
 фразі *lūlūy*. $\hat{y}$ замість $\hat{o}$ чути ніколи й у слові, де

де під довгою нотою акцентується початковий перехо-
дний звуковий елемент наголошеного $\hat{o}$; відзначено це в
словах *mat'sidkã, sasínkã*, що не в співі чути *matód-
kã, sasónkã*. Поясню ці факти тим, що сильніша пози-
ція слова викликає сильнішу артикуляцію нелестового
перед наголошеним звуком.²¹⁾ У хероборській говірці
ця сильніша артикуляція непалатализованого нелесто-
вого перед $\hat{o}$ позначається в зміцненій лабіо-веляриза-
ції його, а звідси й сильніша позиція переходового " ,
що дає повного творення звуковий елемент; звідси й
сильніше падання наголосу, що зв'язане з напруженою
артикуляцією нелестового, а в зв'язку з таким характе-
ром наголосу йде ослаблення дальшого звукового еле-
менту. Сюди мабуть можна ще один момент внести: легко
падучий наголос в емпізі може зміцнити свою тенден-
цію сам собою, помімо впливу попереднього нелестово-
го.²²⁾

1) *e*. У наголошеному хероборському *e* чути в побіжній
мові легко падучий наголос, у такій мірі, що важко
на вухо зловити відмінний квалітативний характер кін-
ця проти його початку. Інша річ наголошене *e* в силь-
ній позиції словах у фразі, або в окремих слівцях,
які їх узагалі з певним натиском у мові вживають. Та-
ке наголошене *e* є ширекій переднього ряду середній
звук із кінцевим переходовим це ширим звуковим еле-

ментом. Кінцеве поширення відбувається разом із виразним паданням експіраторної сили та тональної висоти. Такий звук я чула в усіх моїх об'єктів у словах *ehe, tievä, xivë, usë* (усе), у Хведоски Л. *riäse, präväie, xivëi* навіть у палаталізованому складі *plavienki*. Для Ганни Л., що вона, як сказано вище, певільної мови, такий характер наголошеного *e* взагалі характерний. Таку саму вимову має й стягнений із двох складів звук у слові *andriëuka*, що в Хоробричах існує паралельно з формою *andriëjuka*. Щоб знати, як Ганна Л. охарактеризує своє наголошене *e*, я зумисне вимовляла його в слові *ehe*, як звичайне українське *e*, без кінцевого поширення, і спитавшись її, чи як слід вимовляю, дістала таку відповідь: *wi kaxäta mästä, atriväm, a u nas tievä x äxkäju*. А свекруха Ганнина Хведоска Л., що на той час була в хаті, додала: *na iwä jähik*.

e хороборське ніколи не буває вузького відтінку, приміром, такого, як російське *e* в словах *jöl, tén*. Перед палаталізованим звуком (*äen, tén*) *e* тільки має напруженішу вимову.²³⁾

e наголошене має місце тільки по палаталізованих та півпалаталізованих шестових (див. § 12). Але в морфологічних закінченнях *tei cälawrik, tēja äitā* (§ 12)

e, як загальне фонетичне явище, буває тільки під

наголосом: *iäčmënu, s pëču, ðen, jen, sèstri, rëbä.*

ненаголошені́ї позиці́ї паралельно з формами з *ä* існу-
ють форми з *'ä* (Див. § 6, d).

У новому закритому складі *e* в хороборські́й гові́рці
це овоє походження тільки з *'e* (*l'èx(h)kä, ðen, jen*);
відкритому та старому закритому складі—з *e* (*sèstri, rëb-
ä, tëkti, stä(ri)kti, iä(ä)čmënu, s pëču*).

У Хоробріччях кажуть *stënu* замість *stënu*, очевид-
но через таку, приміром, аналогію, як *sästrä: sèstri*,
відси й *stänä: stënu*.

Паралельно з формами *käl'oru, tòmnu* є форми *kä(ä)l'e-
u, tòmnu*, але тільки *l'ätät, söstu, sömi, näxäxönäjä änu-
i, cönu*; про форми *näsëm, žiwëm* див. у цьому §-фі, с.

а. Неодноставну вимову наголошеного *a* з кінцевим по-
ширенням я чула тільки по напружено лабіо-веляризова-
них губних та велярних шелестових; тоді між губними
шелестовими та *a* чути перехідний звук, що вухо прийма-
ло за " . Кінцеве поширення йшло паралельно з падан-
ням наголосу: *b'ävä, m'amä, m'atkä, m'ak, u x'ätä, p'aläs.*

Який самий характер має наголошене *a* в стягнених фор-
мах *savirämäs, čitäs, käöä i k'äcä* (здається). Див § 2

В якде́й менш напружено́ї вимови хороборське *a* має
більш-менш одноставну вимову.

По палаталізованих шелестових та *ç* *a* має ширший від-
тінок: *mjäsä, päjä*. По названих звуках *a* буває тільки в

наголошеному складі.

В сточенні палаталізованих, що в одному складі, а має наперед вноунений відтінок в напрямі до *ä: häät, näidä*

и. Неоднотайність у вимові наголошеного и рідко коли виступає; найбільше це буває в емізві. Тоді по силі

но лабіо-веляризованому шестостовому и починається вужчим, як звичайно, відтінком, а звкінці ширшає. Чула я

так и у Хведооки Л., як вона сердито звернулася до дочки в словах *hästku* (приблизно *häüstku*) *dai*. У

вказаного характеру и виразно виступав падучий наголос. Виразно падучого наголосу та ослабленого під кінець творення було и в Ганни Л. в здивовано проказаних словах: *šō jānō ka l'üdi?*

Звичайне хороборське и вимовляється однотайно з більш-менш рівномірним наголосом: *dīmāiä, näidü, mäim*.

г) *с*. Звук *с*, як сказано, це широкий відтінок *с*. Найширший його відтінок, що инколи наближається до високого середнього ряду звука, чути по диспалаталізованому *с* (*сi hään*). По *с* цей широкий відтінок заховує й початковий елемент звука *тс* (*däččrě*, приблизно *däččie*).

Менш широкий, як по *с* відтінок *с* має по інших шестостових: *sin, tika, ktivši, čistä, tkäci, šit, kit*.

Той самий відтінок, *ш^ос, х, с* заховує *с* як початковий елемент звука *тс* по названих шестостових (*šršt, na mäim*).

Де в кого *с* має місце й після *з* (звичайно після *з* бу-

ає *i*); тоді й початковий елемент звука *ʌ* ширший після *i*: *kūk, ūwā, xēn* (приблизно *lūēn*), частіше *kūk, ūwā, xēn* (приблизно).

Звук *ʌ* одностаїнної вимови з більш-менш рівномірним наголосом. Що певні психічні причини могли призвести до неодностайної вимови *ʌ* настільки, що розщепили цей звук на двосклад, показує хороборська фонетична форма неслівника *čātvičlāri*.²⁵⁾

Про походження *ʌ*, наголошеного та ненаголошеного, див. § 6, в.

) *i*. *i* наголошене чути в одностаїнній вимові з рівномірним наголосом. По палаталізованих шелестових *i* має апруженішу артикуляцію, як по шелестових, що мірою палаталізації тільки підігнані під наступний *i*: *niwā, čit, lā kāsti, mi, wi, wilācit, fāri, waqki, dāki, bāndāri*.

Про походження *i* незалежно від наголосу див. § 6, а.

§ 5. Більша чи менша виразність у вимові ненаголошених голосових залежно від їх позиції в слові.

Все з вище сказаного (§§ 1, 2, 3) відомо, що хороборські наголошені звуки сильно рівняються від ненаголошених квалітативно й квантитативно. Проте в голосових *ā, ā̃, ě*, зрідка *ǎ, ǎ̃*, ослаблення не переходить ту міру, яка не давала змоги визначити характер самого звука. На-

хил до легкої редуції хороборські наголошені голосові мають у такому падучому порядку: *a, ä, e, u, i*. Ненаголошені *u* та *i* дуже рідко коли втрачають свій виразний характер.

Як загальний факт у спокійній мові дається встановити, що в ненаголошених голосових найсильніший квалітативно та квантитативно звук це звук переднаголошений, незалежно від його характеру. Проте злегка ослаблені голосові в переднаголошеному складі в Мотрі Л. чула в словах: *hāwōriāt, kātōrejä, bāhātā, čāsātā, čāhō, nāmētka, kāwēsti*. Баба Степанида Толочка каже *kras'iwēñä* проти звичайного хороборського *krasiwēñä*.

Особливої сили переднаголошений звук являє собою *a* перед наголошеним складом з високого положення звуками *i, e, u, w, š*. Перед наголошеними складами з названими голосовими довгість *a* в переднаголошеному складі переважає довгість голосового в наголошеному складі. Сила експіраторна в наголошеному складі тільки в незначній мірі переважає експіраторну силу переднаголошеного складу з *a* в названих умовах. Тональна висота цього *a* нижча, як голосового в наголошеному складі. Експіраторна сила та тональна висота його більш-менш рівного, а може й ростучого характеру, ²⁶⁾ принаймні у пятайному *čāmi* виразно ростучого характеру. Приклади: *xābit, dā kāsti, čārusāl'im, xwāl'icā, pāpi, tādī,*

āksīnā, kālī's, swāīx, snāpki, nāsīt, xādīlīlī), dāsī,
 māhārič, prināsīlī, wāsīl', jāūdākion, kāl'rōkā, sā-
 krōrā, dāčcrē, u sāsīrē, k sāsīrēd, pārxwōr, pāpōr,
 tāxwōrānkā; čāmū, kākārnū, u sādū, butabū-
 šālā)čki, hārbūxā,²⁷⁾ pāidū, tānku, mātačū, tān-
 cūiūt; āksōn, āntōn, xādōskā, čābōt (g. pl.), pārst,
 pātōx, pāstōi, ādwōx, čumākōu, kārōu, kāmā-
 vōu.

У п'ятискладовому слові *adhukāwālī* початкове *a* перед наголошеним складом *-li-* не було довге.

Що звичне має до української, а надто до польської мови вухо звикло ототожнювати найбільшу довгість складу в слові з його наголошеністю, то відразу незвична не до хороборської говірки я сприймала слова *wāsīl', tāncūiūt, xādīlī, rābilī, butābūšāčki* як *wāsīl', tāncūiūt, xādīlī, rābilī, butābūšāčki* (булбашки).

Мотря Л. свідчить, що старі люди протягають перед переднаголошеними складами *i* із внутрішніми голосовими перед наголошеними складами взагалі, незалежно від характеру наголошеного голосового. На доказ вона дала слово *čāsātā*, впевняючи, що мати її Хведоска Л. сказала *čōsātā*. З уривків розмов я від Хведоски Л. та від дочки її На-рії записала приклади, що відбігають від поданого вище загального правила: *pāpōxād, ālōnā, āčēi, āwēs, āwēšā; nā mla, āxsa; hāmūōiūt*. Думаю, що чим енергічніша артикуляція шестого перед наголошеним голосо-

вми, тим кращі умови складаються на довгість переднаголошеного *a*.

Довні за наголошені голосові як крім *a* записала переднаголошені довгі *ā* та *ē* перед наголошеними складами в високих голосовими: *wārbāci* (прізвище), *al'āksrī,* *sālnrī,* *kāviški,* *pādriāsi,* *stāriēhi* (*i stāriāhi*), *jrē* (*i iāirē*), *sējrs* (*i sāirē*), *kabāiēhi*.

Загальне яке правило дати на більшу чи меншу виразність голосових в інших ненаголошених складах я не можу. Трохи чи й можлива це річ. Причини до більшої чи меншої виразности ненаголошеного голосового лежать у темпі, в артикуляційній енергії даної особи, а загально думав, в мовному такті, що як до особи має, на мов думку, що-найхиткіші межі. Сюди входять і причини, що зв'язані з сильнішою чи слабшою позицією слова у фразі, з емпазою то-що.

Як на поширеній факт можна вказати, що після наголошені голосові здебільшого менш виразні, як переднаголошені. Найсильніше редукція зачіпає склад, що безпосередньо після наголошеного. З переднаголошених складів узагалі найсильніше зредукований голосовий у складі, що перед довгим переднаголосом *ā*. Даю ще раз увагу, що редукція не затирає основного характеру даного звука.

За приклади до сказаного можуть правити подані

вкінці уривки з розмов. Окремо вихоплені слова тут менше важать, проте навожу кілька окремо проказаних понадтрискладових слів із уст Мотрі та Марії Л-их: *řā-řmakāiā, bāhatēñā, řākawēmā, řeiākūlicā, kāsāwicā, mā-tādicā, mātadōhā, tāřhawātā* (із сильно зредукова - ним *ā* в початковому складі *tār-*), *nawāriācūiā, kabā-iēñi, řāřaxādki, starinā, mātadīnā, řāñimāiā, xalāřtudītā, řāřtudītāsā, xākawiriūški, dastāñātes* (із виразним в морфологічному закінченні *e*, хоча в ко-роборськім говірці не помітна тенденція висовувати морфологічні закінчення, пор. *řāřtudītāsā, xalāřtudītā*). Коли б мав більший матеріял, що був би підпорою до наведених тут укінці прикладів, то можна б констатувати тенденцію ясніше вимовляти голосовий *i* перед ненаголошеними складами з високими голосовими, у даному разі перед складами з *i* та *u*.

Початковий звук в словах із більш як одним переднаголошеним складом я чула тільки без редуції, незалежно від позиції слова у фразі:²⁹⁾ *andāwōřu, ariřti-lis, abarriēcā, abtākawātā, atwāñi*. Слово *āřiriřt* мало початкове *a* перед ненаголошеним складом з *i* довге.

Як сказано вище, найменший нахил до ослаблення мають *i* та *u*. Виразний характер мають також ненаголошені *ř* та *ř* в прикметникових закінченнях (див. § 6, с. *f*). Проте не цілком виразні *i* та *u* чути ніколи в кінцево-

му складі слова після наголошеного складу з високими голосовими, що перед ними *a* в переднаголошеному складі довге: *kām'arkū, xādīlī, kābilī* ; чути також і часто вживане *kāhūt*.

§ 6. Ненаголошені голосові.

а) *i*. Проти наголошеного *i* ненаголошене *i* звук коротший і менш напружений. І ненаголошене *i* має напружений характер по палаталізованих шелестових (*s'lixatā, wānhilīiā, tēkti, pēkti, na xāti, na darōxi, kōni*) як у незв'язаному з попереднім словом початку слова та по шелестових, що міром палаталізації тільки підігнані під наступний *i*: *inkābit, ispiēxdā, ikūšā; s(x) usi mi dētmi, uwišōu, widu, kwirētā, bātkaūwi, pitāt, minrē, milēnki; xarūtūški, āpuxi, drūchi; mājtā, strihūt, kričēt, krišēt, mištītāsā, triwōhā, kriwrē, na biwrē; na xāti, bā(ə)riēxi*.

Як видно з наведених вище (§ 4, *h*) прикладів на наголошене *i*, як і тут на ненаголошене *i*, сучасне хоробоське *i* є різного походження: *i, 'b, 'z (t+zb, t+zb* у слабій позиції), *'y(u)*, а в ненаголошених морфологічних закінченнях *i z'z*. Після шелестових губних *p, b, m, w*, велярних *k, x*, після гортанного *h*, після *z* (крім тих рідких окремих індивідуумів, що по *z* мають широкий *i*) сучасна хоробороська говірка знає тільки *i*. По всіх ин-

них шелестових високий вузький *i* чи обнижений широкий *e* залежить від палаталізованого чи непалаталізованого характеру попереднього шелестового, і це збігається з походженням звука з давнього **i* чи **y*. Проте в хоробричах кажуть *s'lixat'*

Відзначаю хороборські форми *minrò, xwivirít, t'wi-sti i cwist'i*.

б) *e*. У ненаголошеному складі *e* коротший звук і менш напружений, як у наголошеному. Те саме, що сказано про відтінки *e* в наголошеному складі (§ 4, g), дається сказати про цей звук і в ненаголошеному складі. Приклади: *rādūtānīā, māčim, radistā, htibšv, čiši, u kāsī, xwiv, xist, antōnāwīč, wīlāčit, cħa-pōk* (прізвисьце), *kūca, mi x'grāčca*.

Сказане за сучасну позицію хороборського *i* вяслює позицію сучасного хороборського *e*. У наголошеному і у ненаголошеному складі *e* може бути по всіх крім наведених вище у пункті а) шелестових, що по них тільки *i* має місце. По *z* зрідка натрапляємо на широку відміну, на *e*. По *š, ž, č, c*, хороборська говірка знає тільки *e*. Іван Підоснів, що в його вимові помітний сильний російський вплив, вимовляв прізвисьце *čičitā* з виразно вузьким *i*.

Із сказаного показується, що тільки по тих шелестових, що можуть мати палаталізовану й непалаталізо-

Вану відміну, звуки *i* та *ɨ* відповідають своїм походженням звукам **i* (та **ɨ* у ненаголошених ^{речів} прикметникових закінченнях) і *y* (*u*). По інших шелестових вужча (*i*) чи ширша відміна (*ɨ*) звука залежить не від походження, а від характеру попереднього шелестового.

По непалаталізованих шелестових попереднього слова початковий звук *i* наступного слова переходить в *ɨ*: *rad ɨwišōiu*, *κ(s) iwānāim, dāšc ɨē, jākōnāc ɨē, isn ɨ* також *radušōu*, де **ɨ+i* дало *ɨ*. Вказане не стосується до тих шелестових, що мірою палаталізації підігнані під наступний *i*, як ото губні, велярні. Там сполучення **ɨ+i* дало сучасне *i*: *psp išōnkāiu, tak i tiēvā; ɨwišōu*.

с) *л*. Ненаголошений звук *л* це неоднотайної вимови звуку, у якому виразно виступає на початку високий вузький звуковий елемент *i*, що здебільшого ступнево, без тієї розмежованості, що в наголошеному складі, поширюється до *e*. Як до індивідуума, приміром, у Мотрі Л., артикуляційна сила більше зосереджена на початковому вузькому елементі, а дальший ширший звуковий елемент зводиться на перехідний звук. Ненаголошене *л* виступає виразно, без ослаблення. Ще більше: звук *а*, що в попередньому (^{складі і} перед *л*) складі, дарма що завжди він післянаголошений, незалежно від того, який є стосунок даного складу з *а* до наголошеного складу, мені чувся ви

вно, без редуції, і перед ^{складом і м}наголошеним *ъ*: *ix nõwaigr*
xäti, brl'ënkajr namëtki.

Ненаголошений звук *ъ*, як явище фонетичне, не буває
в хороборській говірці: його замінюють, як до характе-
ру звукового оточення, звуки *ä, e* або *a*. (див. нижче). Не-
наголошене *ъ* у сучасній хороборській говірці буває
тільки в генітивних прикметникових формах жіночого ро-
ду, в закінченні *-igr* через аналогію з відповідним наго-
лошеним закінченням (*tägr, sëlägr*). Мотря и Марія Л.
повідали мені, що старі люди ще й тепер кажуть *na sëm*
stõwrë. У звичайній розмові я цього не чула, але в
Хведоски Л. у співі я в одній пісні чула один раз *na*
brtär bärigr, форма, що її очевидно Хв. Л. несвідомо
вжила, ідучи за пісенною традицією; звичайно Хв. Л.
співала *na brtsi bärëxi*.

e ненаголошене розглядається нижче в звязку з *ä*.
1) *ä, ä, ä*. Мотря Л. на моє запитання, як би вона на
мнозі віддавала звук *ä* у відповідних словах, відпові-
ла, що писала б *e*. Коли я звернула її увагу на те, що
вона "не чисте" *e*, що звук наближається до *a*, вона, про-
казавши ще раз кілька слів із *ä*, згодилася зо мною:
"так, e і трохи a." Хведоска Л., коли я спиталася її
як казати, *wedro* чи *wädro*, відповіла: *na wës quõt-*
wädro. Буває по палаталізованих та півпалаталізова-
них шестових і по *š, ž, č*, в ненаголошених скла-

дах, зокрема в переднаголошеному складі, тоб-то склади, де ненаголошені звуки виступають без властивої хороборської легкої редуції ненаголошених голосових. Приклади: *säxi i säxi, iätäresmi, tälä, täbe, tatakät, dätei, stäna; kähinä, pätä, näsm; släna, klämi, na släxi, hlädri; cätivexh; wäsril-päjä, wänisä, wäkä, swäti, wädrö, wänca, sin-cä, bäwit, bäxit, bähsm, bälit* (Зок.огн.), *näpä-est, päki, päta, päiem, smäiatäsä; nä jäwit-tä, stärahsm, stärahem, jädiärvä, säriäda, jäcö, käbüski; jäki, jäicö, järmo, päjäsi.*

У переднаголошеному складі перед складом із високим голосовим *ä* чути цілком виразно: довгість його здебільшого, здається, дорівнює доді довгості наголошеного голосового. Трапляється, що *ä* переднаголошене у вказаних умовах довгість переходить наступний наголошений високим голосовим: *sähri, wälväxi, käbüski, al'äksri, pädnäsi* та ин.

У хороборській говірці помітна в звукові *ä* тенденція переходити в *e*, а надто ця тенденція проявляється перед наголошеним складом із високим голосовим, що перед ним голосові в переднаголошеному складі бувають звичайно довгості не меншою за наголошені голосові. Приклади: *stielci, stärie(ē)xi, kävärie(ē)xi, iedi, iestmri, iejri, peie, menē, naueräcuiä, twerdēs(ä)ki, beläwi, böixä, peiestän, pienkä, xelēni, česät, šoučeniä, šou*

Усі вказані слова мають паралельні фонетичні форми з *ä*. Із прикладів видно, що найбільше вказана зміна *ä* на *e* виступає по півпалаталізованих (*i, r, v, w*) та по диспалаталізованих шепелюваних *š, ž, č*. Не ввагаючи тут очевидно й характер наступного складу: найбільшого чуття *šä'õni*, але *šev'eni*. Після шепелюваних *š, ž, č* читання помічається не тільки між *ä* та *e*, між *ä, e, a*: у Хоробрічах кажуть *šä'vrihāu* (найчужіша форма), *šävrihāu* (Хведоска Л.) і *ševrihāu* (Мотря Л.), *šätivērh* і *šetivērh*, *ššän'icā* і *ššän'icā*, *kuššā'vāwi* і *kuššā'vāwi*, *ššātā* і *ššātā*, *ššāpāt* і *ššāpāt*. Думаю, що читання між *ä* та *e* відбувається в палаталізованому складі, а в складі з голосовим вивуком читання іде між *ä* та *a*. Мотря Л., проказавши слово *ššš'v'icā*, додала: „а старі мабуть скажуть *ššš'v'icā*, бо вони більше говорять на *a*.” Проте характер голосових після диспалаталізованих *š, ž, č* набирає характеру голосових по непалаталізованих шепелюваних у тих місцях, де голосові протягаються: кажуть *ššāmi? ššā-št(šr), ššātišš(ā)ri*, - інших паралельних фонетичних форм до наведених слів нема.

Півпалаталізовані шепелювані у зв'язку з їх тенденцією (ф ІЗ, с) ликоли цілком диспалаталізуються, і по *ä* переходить у найближчий звичний по непалаталізованих шепелюваних голосовий *a*, а також *e*: *pašāhōnāijā*

đrǐnkǎ, vakǎ, pǎkǎlǐnǎ, pǎkǎlǐnǎ i pǎkǎlǐnǎ,
mešǒčǎk, spǎšǐ, spǎwǎt. До вказаних форм є паралельні
 форми з *ǎ*: *vǎkǎ, mǎšǒčǎk, spǎšǐ, spǎwǎt.* У формі *ta-*
pǎr, що паралельно існує з *tǎpǎr*, маємо заміну *ǎ*
 на *a* і джуквалаталізацію попереднього *t* очевидно че-
 рез джуквалаталізацію, попередню чи одночасну, шесте-
 вого *ř*.

Походженням своїм - це видно з наведеного мате-
 ріалу - *ǎ* іде як від **a*, **A*, так і від **e*, незалежно від
 його походження (**e*, **ě* чи **o*).

Звук того самого творення, що *ǎ*, але коротший і
 квалітативно трохи зредукований *ǎ̃* є того самого по-
 ходження, що *ǎ*, але може мати місце в усіх ненаголо-
 шених складах. У переднаголошеному складі, як відомо,
 буває *ǎ̃* (єт. *ǎ̃*), проте Мотря Л. вимовляла *čǎsǎtǎ, čǎ-*
řǎđ. Найменш виразний відтінок *ǎ̃* має в складі, що без-
 посередньо після наголошеного. Здається, що (старшого
 покоління *ǎ̃* має більше напрям до *ǎ*, а в молодшого до
e. (Пор. вище слова Хв. та М. Л-их). Ялисей Чигринець
 подавши текст однієї пісні, писав "горече," "болече"
 для слів *hǒřǎčǎ, vǒř'ǎčǎ*, що відомі в Хоробрічах та
 кож у формах *hǒřǎčǎ, vǒř'ǎčǎ* (так вимовляла ці слова
 50-літня Хведора Шалихманова).

Приклади: *řǒřǎs, řǒřǎřđ, řǎřǎč, řǒřǎřǎ, řǐřǎđǎ*
vǐđǎř, řǎřǒđǎč, řǐřǒřǎř, řǐřǎř, řǐřǎř, řǎřǎř, řǐřǎř, řǐřǎř

hāc, ³⁰⁾ čerāx, mēsāčkā, sōriāikā; peiāpāiūt, spi-
 vunci, stāpānidā, hānāxatāwija, knāwanām, iā-
 tawāt, stārē(ā)hi; dōl'ā, prōsniā, kudēl'ā, pōl'ā, ka-
 tōsā, smritā, sčastā, xātičylā (назва польського села), wi-
 kāl'ā i wukāl'ā, xdarōwiā; tōktāre, kōriāi, l'ūdārn,
 na warōtāx; čuxaiā mātkā, teiā dītā, trōiā, dwō-
 iā, s'ih(ri)ākhā mōriā, s'ih(n)ājns lēnti, sijā l'ūdi, nā-
 mēckijā, rūs'kijā; stāriās, būdās, būdā, mōxā, kā-
 xā, plācā, xawjāxācā, pānimāiā, pātahājācā, s'icām,
 pišidām, pišām, būdātā, xnatā, bācāt, tōmāt, kōbāci, nōsāci.

У післянаголошеному складі в кінцевим палаталізо-
 ванним шестостовим *ā* здебільшого підпадає впливові на-
 групного палаталізованого і замінється звуком *ě*: *stru-
 ěl'* (призвуче), *děsēt*, *wōsēt*, *prōsēt*, *kāmēn*, *kōkēt* (кисет),
trālīgdeñ, *sērdēnikā*, *twerdōsēr'iki*, *pōunēn'iki*, *milēn-
 i*, *brēl'ēnkāiā*, *nādrēl'ēnkā*, *sōl'ētni*, *knōjēt*, *wōdēt*,
nasādēt, *xōdēt*.

Паралельно в мене записано й *sčauwāl'*, *wōsān*, *kāmān*,
rdānikā, *pōunān'iki*, *xōdāt*. ^{Наголосом *ā* ik} Я чула тільки в *ā*: думаю, що
 це пояснюється широким характером хороборського *k*
 (шв. § 13, а): *hōl'āikā*, *sōriāikā*, *nādrēl'āikā*.

По півпалаталізованих шестостових у складі в кін-
 цевим палаталізованим шестостовим *ā* здебільшого захо-
 вуює свій широкий характер: *iāni* *kōbāt*, *trūbāt*, *tōmāt*
i trūbēt, *tōmēt*, *pāmāt*, *dōwāt* (i *dēwēt*), *sčauwāl'*
i sčauwēl', *kāmān* (i *kāmēn*).

Але *kōmei i kōmel'*: це слово виразно вимовляється а повного творення звуком *e*. Виразне *e* чути було в непалаталізованому третьому від наголошеного переднаголошеному складі в слові *weđmāxōnāk* і в палаталізованому третьому від наголошеного післянаголошеному складі в слові *dastariātes'*. Тут мабуть можна вбачати тенденцію *ě* в палаталізованому складі, що не безпосередньо після наголошеного, отже в складі, що менше підпадає редукції, проявляється в *e*. Адже як загальний факт дається в хороборській говірці встановити звук *e* тільки під наголосом; хороборські авдіційно-артикуляційні звички зв'язані з *e*, як звуком здебільшого виразним, повного творення, і цей момент проявляється там, де на це складаються можливі умови:

У післянаголошеному складі з кінцевим *m ā* в загалі ширшого, як звичайно, відтінку і часто переходить і *ā*; перехід цей відбувається одночасно з диспалаталізацією попереднього шелестового, інакше бо склалася б неможлива для хороборських артикуляційних звичок позиція палаталізованого шелестового з *a* в ненаголошеному складі. Хороборці кажуть *riđām*, рідше *riđāām*, *viđām* і *viđāām*, *rišām*.

Як *ā*, так і *ā* у зв'язку з тенденцією попередніх гуків *ta* *ʒ* диспалаталізуватися, переходить у найближчий звичний по непалаталізованих шелестових звук *ā*, тако

e, ě (е чуті й по півпалаталізованих шелестових). Це має місце як у післянаголошеному ненадпалаталізованому складі, так і в інших ненаголошених непалаталізованих складах: кажуть *řādāsāt i řādā'sāt, řāwān, řawān, řakāmāst, řerād, řerāh, řerākōk, wāčā* (Варя), *řerākūlīčā, řerāřāiūt i řerāřāiūt, řerakāt i řerakāt, řēřketawāt, řōčāčā(ā)*.

По днопалаталізованих шелестових *ř, ř, ě* у побіжній мові здебільшого чуті *ā*; у співі, де голосові протягаються, замість *ā* чуті *a*. Відзначаю, що *ā* в ненаголошеному складі по *ř, ř, ě* має ширший проти звичайного відтінок. У морфологічних формах, у закінченнях, переважає *a*, виключаючи іменні закінчення ніякого роду та дієслівні закінчення.

Приклади: *wēčā(ā)r, řā(ā)řākōk, řiřāli, kārčā(ā)m* (котли), *w řēsātī* (але *řēsātā*), *drivčāčā(ā)k, dřiwāčā(ā)k, smāčā(ā)k, smičā(ā)k, mišā(ā)k, řādūšā(ā)čkā, řakūčā(ā)čkā, wāšāňkā* (Вацелько), *řōčāčā(ā), řōl'āčā(ā); iřiřā, kāsā, dřāčā, řad iřiřāni, iřātāščāni, řōdīčāni, řamānāwičāni al'eksāwičāwā, nāšāňā, nāšāni, ř nāšāni, kārčāš, kārčā(ě), řlāčā(ě), řōčā(ě)*.

У прізвиськах на *-āňkā* мені важко було визначити характер найслабшого в слові післянаголошеного голосового, *řiřčāňkā* чи *řiřčēňkā, řārčāňkā* чи *řārčēňkā*. Схиляюся до написання *-āňkā*, думаю, що таке

написання ближче віддає чути; допускаю, що ці при-
 звища я могла сприймати з *-ěnkā*, асимілюючи їх і
 своїми авдиційними звичками. Де артикуляція попе-
 реднього шелестового напруження, там у речівничкових
 закінченнях ніякого роду буває *e*; після довгого *ǎ*,
 записано виразної вимови *e* у формах *ktōcē*, *ktōcēm*,
xvǎxē, *xvǎxēm*.

Прикметникові та прикметникового походження фо-
 ми *dōbre(iā)*, *šlōke(iā)*, *l'ūbe(iā)*, *wirne(iā)*, *hšrke(iā)*,
katōre(iā), *ačōwe*, *inčē*, *inācē(i)*, *wišei*, *nixšei* (але *kōw*
cā(i), *kā(i)*)
 записано з виразним *e* і з попереднім диспалаталізо-
 ваним шелестовим. (Проте Мотря Л. вимовляла *ačōwe*)
 (гов. 8 12).

Слівця *jak* і *dō*, коли вони у фразі виступають
 у менш самостійній позиції, мають форми *iāk* або *iāk*,
ďā або *ďāi* *de*, залежно від стосунку їх до наголо-
 шеного складу та від характеру наступного складу.

е) *ǎ*. У попередньому пункті *d)* чимало наведено фак-
 тів із наголошеним *a* (ср. *ǎ*). Покликаючися на попе-
 редній пункт, я їх тут не повторюватиму. Про ненаг-
 лошені *a*, *ā* див. також § 5.

ǎ має вужчий відтінок проти наголошеного *à* або
 довгого *ā* і дорівнює невизначеному короткому звукові-
 на вухо середньому між *a* та *o*. На *ǎ* Мотря Л. каза-
 ла, що вимовляється „глухо, наче під ніс.“ („Під н.
 значить невизначено“).

Приклади.³¹⁾ *běrah, hōtās, rakjadāk, hōrad i
brād, māladōhā, bātškā (nom. gen.-acc. sg.), ĭamā, *ō-
āhā, sōncā, ĭitā; s x tōpcaim, s (x) i wānām, x māt-
āju, ĭustāk, ĭustkāmi, dōbrākā bratā, dōbrāĭā
daškā, x dōbrāju daškōju, w ĭistāmu pōl'i, wāx-
kā, t'ixā, t'ēpnā.*

Дуже вузький відтінок має *ă* в сполученні *aju*: *ĭe-
kājčkā, rakvijākāju.*

У повільній мові або в співі, де звук *ă* проляну -
ється у виразній *a*, там він губить свій вузький ха-
рактер і дорівнює відтінком наголошеному *à*. Це не сто-
ується до генітивного прикметникового закінчення *-hā*
(*mīlākā*), що в пісні прояснюється в *ho* очевидно
під впливом відповіднього наголошеного закінчення (*ta-
hō*). У Мотрі І., коли я в неї перевіряла дещо з зі-
браного матеріалу, мені в цьому закінченні *-hā* чулося
звук ближчий до невиразного широкого *o*. Можливо, що
тут у неї проявляється вплив української. Проте, думаю,
що вузький характер звука в цьому закінченні дехто мо-
же зберігати, асимілюючи його з відповідним наголоше-
ним закінченням. У пісні я записала форму *ĭāsnoō-sōkā-
tā* з довгим невузьким *o*, що стягнений із закінчення
ho. Коли це не є перейнята через пісенну традицію
і збережена форма, то вона підпирає думку про вузький
характер вказаного прикметникового закінчення.

Про відтінок *ǎ* після *ǰ*, *ǧ*, *ǣ* сказано в пункті *d* цього §-фу.

Наперед висунений відтінок *ǎ* чути де в кого в словах *hōvǎd, xarǎk*.

Як видно з наведеного матеріялу в двох останніх пунктах, *d*) та *e*), *a* в ^{не}наголешеному складі походить із давніх ^{непалацельних} **a, *a, *z*, а по диспалаталізованих шестого вк і з **a, *a, *e, *z*; в окремих випадках і з *ʌ*.

f) 8. Ненаголошений звук цей дається характеризувати як меодностайної вимови звук, що почавшись широкого відтінку звуковим елементом *u*, ступневими відтінками переходить у нешироке *o*. Артикуляційна сила на вухе більш-менш однаково обіймає звукові елементи ненаголошеного *8*. Мені ні в кого не чудлося переваги початкового звукового елементу над кінцевим, як це мало місце в ненаголошеному *ʌ*. Ненаголошене *8* виразно вимовляється. Як і ненаголошене *ʌ*, так і ненаголошене *8* - це вже відоме з попереднього, - не є в хороборській говірці явище фонетичне, а буває в прикметникових закінченнях через аналогію з відповідними наголешеними закінченнями: *u čistom pōli, našŕi dāčcrŕ, na brŕŕi voŕ*

g) u. Здебільшого *u* в ненаголошеній позиції це звук коротший проти наголешеного, але виразний. Трохи нечіткіше *u* чути инколи в швидкій мові в післянаголешеному складі часто вживаного слова *kaŕŕŕt* (див. §5 укінці)

У післянаголошеному складі в сполученні *-iut' u*, бу-
ли слабкої позиції, підпадає під вплив налаталізованого
го оточення і має наперед висунений відтінок: *maiut'*,
knaiut'. У цій позиції *i* в швидшій мові редукується
инколи до переходового, а може й факультативного зву-
ка: *swatäi't' (swatäi't'?)*, *pitäi't'*, *raktänäi'cä*, *athäxuit'*.

§ 7. Голосовий у початку слова.

Голосовий у початку слова артикулюється без так
званого міцного приступу, тоб-то артикуляція початко-
вого голосового відбувається з розімкненими голосника-
ми *ačei*, *al'ënä*, *ahän*, *il'ëcä*. Перед початковим наголо-
шенням *ö*, *š*, *u* чути инколи вужчий переходового харак-
теру звук: *"öx*, *"öiära*, *üškna*, *"ül'icä*, *"ütäčkä*. Цей
переходовий вужчий звук часто перетворюється в звук
повного творення *u* чи *w* (див. § 13, 6).

§ 8. Головніші чергування голосових.

На підставі поданих вище фонетичних явищ у хоро-
борській говірці вивожу тут головніші чергування наго-
лошених голосових із ненаголошеними, а що до *š* та *l'č>ë*,
то також чергування голосових у наголошеному закрито-
му в голосовим в наголошеному відкритому складі.

š - ö: *kšn' - k(ü)ön'ikä*.

š - a: *stšt - stata*.

'ŷ - 'ä: n'ŷs - n'ästä.

ô - a: d'ôbri - d'âbrôisü, p'č'ôti - p'č'ata.

'ô - 'ä(e): xäl'ôru - xäl'ä(e)r'rët.

ô - r(šē): š'ôste - š'rëšt', š'ômi - š'rëm.

ô - i: kr'ôu - kriurè, br'ôwi - briurè.

ô - o(ryu): s'ôn - sna.

'ä - 'ä(e): sl'ar - sl'ä(e)u.

'è - 'ä: n'èsti - n'ästä.

'è - o(ryu): d'eni - d'ria.

r'ë - ä(e): str'ëtkä, - st'iatä, - st'iel'ci, l'it'ä - s'ô -
l'ët'ni; p'č - p'èce.

Ш е л е с т о в і .

§ 9. Напруженість шелестових перед голосовими
в наголошеному складі.

Шелестовий, що в наголошеному складі безпосередньо зв'язаний з голосовим, має проти інших шелестових у складі найсильнішу позицію. Та його сила виявляється в більшій чи меншій, як до характеру шелестового і як до характеру голосового по ній, набіо-веляризації (§ II або палаталізації (§ I2). Здається, що в наголошених складах найбільше бувають напружені шелестові в односкладових словах, а в більшескладових словах у другому в кінця наголошеному складі, і це позначається на характері наступного голосового (§ 2). Менш сильна на

руженість чулася мені в шелестовому, що перед наголо-
ваним голосовим у кінцевому складі слова.

§ 10. Кінцеві шелестові складу.

Шелестовий, що кінчає собою склад, не обриває попе-
реднього голосового на місці сильної його артикуляції,
вже в ослабленому елементі (*loser Anschluss*) і сам
або артикулюється. Із шелестовим наступного складу
кінцевий шелестовий попереднього складу легко стикаєть-
ся, не асимілюючися йому, не втрачаючи, приміром, перед
безголосим шелестовим свого голосного характеру: це б
вимагало в складі міцного стику (*fester Anschluss*) ше-
лестового з попереднім голосовим і з наступним шелесто-
вим. Приклади: *níxkǎ, tǒxkǎ, hádkǐ, dáčcǐ, pri xǝ-
čǝcǝ, na wǝcǝ*. Метржа Д. сказала, що дехто з моло-
дих вимовить *na wǝcǝ*. Такої вимови я не чула.

Найвиразніше голосний характер³²⁾ кінцевого шеле-
стового виступає в наголошеному складі (це зрозуміло з
характеру наголошеного голосового, див. §§ 2, 4) там,
де кінцевий шелестовий наголошеного складу фрикативний
xǝ, nǝxǝ, palǝxǝkǎ, wǝxǝkǎ, níxkǎ. Не такий вираз-
ний голосний характер шелестового перед початковим *ǝ*
наступного складу: *nǝxǝcǝ, flǝxǝcǝ, dáxǝcǝ, wǝxǝcǝ*
Акож мені виразний голосний характер має вибуховий
шелестовий укінці складу, що перед безголосим шелесто-

вим наступного складу, а надто укінці складу непереліченого, де голосний короткий: *matōdōi*, *htibšc*, *ki*, *dūbčik*, *iāhādka*, *šob pa wōdu pašta*. По кінцевий голосний неместовий складу справді втрачає трохи своєї голосності, можна пересвідчитися, рівняючи вимову в таких словах, як *dūbčik* і *dub*; у слові *dub* має виразно голосніший характер.

Вказане за неместові вкінці складу не зачіпає скінці ів-префіксів та прикметників із кінцевими голосними неместовими, що висмілюються наступним безголосим неместовим: *bošwōste*, *bes krišc*, *āčvirēt*, *ātkašait*.

Від сказаного тут відотупають сполучення *šš*, *t's*, *te*, *de*, *tō* (див. § 15).

Вказане в цьому параграфі явище стосується неместових, що перед початковими безголосими неместовими наступного складу; але початковий голосний неместовий може висмілювати собі попередній кінцевий безголосий неместовий складу. Ця можливість стоїть мабуть у зв'язку з ослабленням артикуляції вкінці складу: *wāl'igdōn*, *hānāžki*. *k* у зворотах *tak nōžnā*, *i tak wāitā* не має виразного характеру *g*, а швидче ослабленої артикуляції *k*.

§ II. Лабіо-веляризовані шелестові.

Що в нижче поданих фактах лабіо-веляризацію шелестових констатовано на підставі передусім акустичних вражень, то й треба тут розуміти цей термін, як наближення звука в напрямі до *ʉ*, незалежно від того, чи в лабіо-веляризації причасні самі губи, чи губи та язик. Проте, що власний звук лабіо-веляризованих шелестових тут дуже низький, вимова їх напружена, ніколи до розвитку переходового *ʉ*, а то й повного творення нескладового *ʉ* (§ 4, с), то не повинно бути сумніву, що крім губ тут і язик причасний.

Непалаталізований шелестовий, що в наголошеному складі безпосередньо перед голосовим заднього ряду, *ʉ*, *ʋ*, *ō* чи *a*, як до свого характеру, більш або менш лабіо-веляризований над міру лабіялізації наступного голосового. Міру лабіо-веляризації можна вважати за напружену *ʉ*-ову (див. О. Брокъ. Очеркъ фізіологій слав. рѣчи, 163). Між лабіо-веляризованим шелестовим та наступним голосовим *ō*, рідше *a*, часто вчувається перехідовий звук, що сприймається за *ʉ*, хоча, думаю, що перед *a* цей перехідовий звук ширшого відтінку.

Найсильніше лабіо-веляризуються шелестові губні, задньо-язикові, гортанний *h* та сонорний *ʉ*, далі *ʉ*, де сонорний *n*, тоді зубні *t*, *d*, *s*, *x*, *š*, *ǰ*, *č*, а в самому кінці афrikата *c*. Приклади див. у § 4, с, е.

Міру здатності лабіо-веляризуватися визначено тут на підставі більшої чи меншої здатності творити перехідний *ʷ*, а надто нескладовий *ʷ*.

Виразний лабіо-веляризований характер мали в *ʷ* і шелестові перед довгим *ā* в переднаголосі складі, якколи до розвитку перехідного *ʷ*: *ʷā- m'āli'tā, m'āki, k'ām's'kā, i nabi's' r'āliwātā*. У сильних ненаголосених позиціях лабіо-веляризація шелестових, зрозуміла річ, менше проявляється.

В осіб, що в них шелестові взагалі менш напружені мови (а напруженість в артикуляції хороборськ-шелестових перед голосовими заднього ряду проявляється в їх лабіо-веляризації), - в таких осіб назву Степанку Толочку - шелестові тільки підігнані характер наступного заднього наголошеного голосо-

лабіо-веляризацію шелестового перед лабіо-веляризованими шелестовим див. § 15, с.

§ 12. Палаталізовані та півпалаталізовані шелестові.

Палаталізовані шелестові, як і в українській, російській та польській мові, палаталізовані над міру палаталізації наступних голосових. Особливо напружену палаталізацію чути в шелестовому, що безпосередньо

зв'язаний з наголошенням голосовим. Найбільшу напруженість має палаталізований шелестовий перед наголошеним /ʁ/. Вухові ця напруженість учувається, як сильніша палаталізація шелестового, що перед /ʁ/.

Хороборська говірка знає такі палаталізовані шелестові: *ś, ʃ, t̪, d̪, t̪̥, d̪̥, n̪, ɲ, j, ʎ, ʒ*. Палаталізовані шелестові бувають перед усіма голосовими, крім *ʉ*. Але в прикметникових закінченнях шелестові, що й у давніх своїх пнях були непалаталізовані, і тепер перед *e* непалаталізовані: *teḯ, t̪eḯä, w̪r̪neḯä*, також *ʎ̪ibeḯä, d̪öb̪reḯä, kat̪oreḯä* (див. § 6, *d*).

Інші крім названих давніші палаталізовані шелестові в деяких позиціях цілком диспалаталізувалися (див. § 13), а в інших зберегли тільки злегка вищий проти наступного голосового власний звук. Такий характер шелестових означую терміном „півпалаталізація“. Півпалаталізовані звуки в хороборській говірці такі: *ɹ, ʋ, m̪, w̪, ɨ, k̪, ʎ, h̪, ɕ, ʂ, ɕ* (див. § 13).

Про палаталізацію шелестових перед палаталізованими шелестовими див. § 15, *ʋ*.

§ 13. Уваги до категорій шелестових та окремих шелестових у зв'язку з їх позицією.³³⁾

a) *ɨ-j*. Нескладовий голосовий *ɨ* у позиції шелестового та шелестовий язиково-піднебінний опірант *j* у хо-

Виявляючи контрасти не виступають за дві окремі нескладові одиниці. Де *ǰ* має напруженішу вимову - а це належить крім інших причин (емфаза, індивідуальні особливості артикуляції то-що) і від його позиції в слові, - там він звукується дає нехлестовий *j* (див. нижче).

Характер звука, що дає акустичне враження нескладового *ǰ*, різний як до звукового оточення. Найвужчий відтінок, що веде з *j* і часто переходить у *j* має *ǰ* перед наголошеним *ʌ*: *ǰis'ti*, *ǰixat*, *ǰelajp*, де врівно виступає *j*, як порівняти з *ǰ* в словах *ǰest*, *ǰestěčka*. Перед ненаголошеним *ʌ* не чути того звукування, що в *j*, проте *ǰ* не врівно вчувається, як високий передній вузький звук: *ǰelajp xatě*. Високий передній звук є *ǰ* в початку наголошеного складу.

Найширший характер, що дає акустичне враження *ǰ* і що певніше б було мабуть визначити його, як переднього ряду середній нескладовий звук *ǰ*, чути в початковому звукові ненаголошеного, зокрема післянаголошеного, складу *ǰa* після попереднього складу з кінцевим *a*. Це частіше має місце в прикметникових та дієслівних реченнях: *xaxatnǰajǎ*, *ǰixǰajǎ*, *ǰatǰakǰajǎǰǎ*. Дуже широкий характер *ǰ* у відповідних дієслівних формах звужується до таких стягнених форм, як *xnǰatǎ*, *xnǰatǎm*, *xnǰas*, *xnǰam*, *ǰitǎis*, *sabirǎmǎs*.

В інших сполученнях із *ǰ* такого стягнення нема. Широкий відтінок має *ǰ* і в таких звукових оточеннях, як *xnǰi*, *xisǰtɕiǎ*, *šerǰkeiǎ*, де часто він виступає не як звук повного творення, а як перехідний.

Широкий відтінок має *ǰ* в наростку *-ǎika*: *hǒl'ǎi-ka*, *nǎdri'ǎika*.

Набув через свій ослаблений характер звук *ǰ* перестав існувати в такій позиції, де для того, щоб його сприймати, треба сильнішого напруження, а саме як кінцевий звук по *i*, *e* в морфологічних формах, прикметникових та дієслівних: *dǒvi*, *kuce*; *vi*, *ri*, *il'i*.

У Хоробрічах кажуть *rimǎitǎ*, *u rimi*, *pidi*, *wida*. Ці форми можуть бути наслідком не тільки втрати *ǰ*, а й наслідком процесу, що з давніх сполучень **i+i* та **y(u)+i* дав по відповідних нелестових *i*. *Можливо, що й у формах kuce, vi, ri, il'i* має місце відповідний процес.

ǰ втрачено де в кого й у слові *wǎškǎ*.

У наголошеному складі після губних нелестових та *ɕ* перед голосовими *ǰ* є виразно високий звук не дуже вузького відтінку. Ніколи в указаних умовах я не чула *j*. Приклади: *mǎsǎ, riǎt*, *rišm*, *šwǎšm*, *ɕǎd*, *ɕǎsm*.
Випадки, де *ǰ* збереглося після губного в ненаголошеному складі, відзначено у формі *xdarǒwǎ*. Як видно, *ǰ* розвинулося в наголошеному складі після губних та *ɕ*, що перед голосовими заднього ряду, наслідком палаталізації губних та *ɕ*. У дієслівних формах *šwǎšm* паралельно

~~...~~ *šim*), *šim*, *šim* втрата *i* не є явище фоне-
мне, а сталася наслідком впливу відповідних форм
мими, пор. *šim*, *šim* (див. § 4, б).

~~...~~ *š-w*. Рефлекси давнього *š* стоять у великій залежно-
сті від індивідуальних особливостей в артикуляції. У
Хведоски, Ганни та Марії Л. їх білабіяльне *w* (не пе-
ред *i*) важко було відрізнити від нескладового *č*. Оби-
ма ці звуки названі особн вимовляли, здається, з од-
ним губним отвором: *č(w)šēi*, *č(w)šēi*, *č(w)šēi*,
č(w)šēi, *č(w)šēi*, *č(w)šēi*, *č(w)šēi* (драби-
на), *č(w)šēi* Певніше б, думаю, тут було писати *č*. У
Гепаньди Толочке та в Мотрі Л. *w* виразно відрізняло-
ся від *č*, і сумніву не було, що *w* тут звук виразно не-
губний. У Мотрі Л. я кілька разів бачила навіть губ-
но-зубну розімкнену артикуляцію цього звука. Напруже-
ну білабіяльну вимову *w* відзначено в Мотрі Л. перед
голосними голосовими у словах *wōrah*, *dwor*, *dāwōšēi*.

Перед *i* та *i* *w* заховував в усіх моїх об'єктів
свій білабіяльний характер: *wil'āšit*, *wi*, *wišōki*, *wišō-
ka*, *wišōka*. Проте від Хведоски Л. я чула виразно
č(w)šēi. Думаю, що попередній голосний тут спричинив
до виразного *č*: *w* використовує усяке сприятливе фо-
нетичне оточення, щоб набрати характеру виразного не-
складового *č*. На підставі своїх спостережень я можу
зробити загальний висновок, що *w* після голосового пе-

ред наступним шестовим переходить у виразний $\underline{u}$: $wbi-$
 $na\check{s}\check{a}$, а $pa\check{u}bi\check{a}\check{s}\check{a}$ (Численні приклади дано в урив-
ках розмов укінці).

У наведених вище прикладах $\underline{x(w)an\check{s}}$, $\underline{besx(w)\check{o}sti}$
та ин. чи не можна також убачати сприятливе оточення
для $\underline{u}$, а саме в позиції w на шестових, що мають нахил
до напруженої лабіо-веляризації.³⁴⁾

с). Губні шестові $\underline{p}$, $\underline{b}$, $\underline{m}$, $\underline{w}$ перед голосовими зад-
нього ряду мають дуже низький власний звук, - про це
можна судити з попередю сказаного (§ 4, $\underline{b}$, $\underline{c}$, $\underline{e}$; § II).

Перед $\underline{i}$, $\underline{i}$ губні в ненаголошених складах підігнані
мірою палаталізації під голосовий. І це виразно сприй-
мається, як рівняти хороборські фонетичні форми з від-
повідними російськими чи польськими, приміром, $sw\check{a}\check{z}imi$.
Приклади: $s(x)u\check{s}imi$ $\check{d}\check{r}\check{t}imi$, $\check{s}iwi$ $\check{d}\check{r}\check{d}$, $mi\check{r}\check{i}$, $x\check{d}ax\check{o}wi\check{a}$.

Що до характеру губних перед $\underline{i}$, $\underline{i}$, $\underline{w}$ в наголоше-
ному складі (mi , wi , $wi\check{l}\check{a}\check{c}\check{t}$, $mi\check{s}k\check{a}$, $l'ubwi$, $u\check{x}l\check{a}wi$,
 $\check{b}\check{i}\check{s}m$, $\check{p}\check{i}\check{s}m$, $\check{m}iwi\check{s}x$, $wi\check{s}\check{d}\check{r}\check{a}$), то мене сумнів брав:
чи вони тільки підігнані під характер наступного $\underline{i}$, $\underline{i}$,
 $\underline{w}$, чи їх палаталізація злегка переходить палаталі-
зацію наступного голосового. У слові, приміром, $l'ubwi$
хороборське w виразно нижчого власного звука, як ро-
сійське w в цьому слові в росіян із білабіяльним w .

У наголошеному складі перед $\underline{e}$, а в ненаголошеному
перед $\underline{ä}$ та $\underline{e}$ ($w\check{a}(e)x\check{a}\check{t}$, $sw\check{a}(e)ti$, $m\check{a}(e)\check{s}\check{o}k$, $\check{p}\check{ä}(e)t\check{a}$) губ-

... мають злегка вищий власний звук, як наступний голо-
... . Російські губні в літературній вимові словах
... "До за", "меня", хоч вони й у невисокій мірі палата-
... вні, проте вони помітно вищого власного звука, як
... і у відповідних хороборських словах *bä(ɛ)çëxä, mä(ɛ)*
... . Такий характер губних перед *ɛ* та *ä* я визначаю
... івною "півпалаталізація".

Півпалаталізовані губні в ненаголошеному складі,
... і для *ɛ* у наголошеному, мають тенденцію диспалаталі-
... ться (див. § 6, d): *pädäsät* і *pädäsät*, *späsü* і *spe-*
... , *šämäçä* і *šewäçit*, *mäsöçä(ä)k* і *mesöçä(ä)k*, *pä-*
... *çäçit*, *täçä* і *tapä*.

г. Хороборські артикулюють *ç*, напружено вібруючи.
... сильніше вібрація чуття перед голосовими заднього
... , де *ç* дуже низького власного звука. Проте й не-
... голосовими переднього ряду вібрація сильніше чу-
... нія у російській літературній, а надто ніж у поль-
... ій літературній мові. Чи не в зв'язку з цим фактом
... стеть тут тенденція *ç* диспалаталізуватися в усіх
... озиціях.

Що до хороборського *ç* перед голосовими передньо-
... ряду, то мої спостереження над ним опадаються з
... спостереженнями над губними у відповідних позиціях.
... льше тут у мене що до характеру *ç* перед *i*, *ç*, /ʒ/в на-
... лошеному складі сумніву нема: *ç* тут тільки підігна-

ні під наступній голосовий, а перед нескладовим *i* на-
літь учувається некий власний звук *ɥ*, ніж перед *i* та
ɔ. Можливо, це це пояснюється ширшим відтінком *i* у
цій позиції. Приклади: *krišič*, *triwôhã*, *kriñicã*, *xri-*
titašã, *kwrôki*, *u dwãñk*, *riad*, *riãsn*, *pariãdãk*.

Перед *i* та *ɔ* де в кого буває некого власного зву-
ка, як звичайно, і впливає на характер наступного го-
лосового: замість *i* чути широкій обнижений *ɥ*; також
початковий елемент дифтонгічного звука *ɥ* має тоді ши-
рокий відтінок. У Хоробрічах існують паралельні фоне-
мічні форми *dãvri* і *dãvri*, *kvrɥx* = *kriëx* і *kriëx*, хо-
ча переважають іще перші.

Як губні, так і *ɥ* перед *ɔ* та *ã* звук дівпалаталізо-
ваний, що заховує це злегка вище проти наступного го-
лосового власний звук. Таку міру палаталізації вираз-
ніше чути в наголошеному складі, як у ненаголошеному:
kriëci, *triëbã*, *riãtaurãt*. І в цій позиції *ɥ* має тенден-
цію дівпалаталізуватися, впливаючи на характер наступ-
ного голосового (§ 6, d): *bërãh*, *kakã* (і *iãkã*), *perãriã-*
it (і *perãriãit*), *pariãrãd*, *prestõtnu* (і *prestõtnu*),
konãxiãnã, *tãriãrãki*. У морфологічних формах: *stõl'ãna*,
bãndãnã, *wãrã* (Варя), але *mãriã*, *hõrã* (nom.-gen.-acc. sg.).

ɥ у наголошеному складі в процесі дівпалаталізації
розвинув наслідком колишньої напруженішої своєї палаталізації в наголошеному складі перехідний високий

ОСОБИЙ елемент, що згодом, набравши квалітативної
 КВАНТИТАТИВНОЇ означеності, перетворивсь у нескла-
 МА *і: ціамі*, *сачіа*, *кучіам*, *хайкаміцішкі* і д.
 ТА В Й у наголошеному складі хороборська говірка
 О В ЯМИ ваднього складу: *вучіак і вучіак*,
 ДЕСПАЛАТАЛІЗОВАНИЙ *чіаміашні* і *чіаміашні (wāiik)*, перед го-
 У наголошених речівникових закінченнях відомі фор-
 МА І - *ча: кучіам, сачіа і сачіа (і сачіа), стілі'а-*
 (*і стілі'а*). Цілковиту деспалаталізацію *ч* маємо
 ОЛОШЕНОМУ дієслівному закінченні - *мі: хіамі, ати-*
 . До двох форм *иміам*, *їаміам*, то тут явище джо-
 ТАЛІЗАЦІЇ *ч* збігається з впливом відповідних форм
 ШНИ, *имі, їамі* (днв. § 4, в, § 13, а).
 Т. Т хороборська має той самий власний звук, що в
 І ШОВІ літературі не *ч*. Злегка підвищується ^{власний} його
 УК укінці складу перед складом із початковим шепе-
 О В ЯМИ, палаталізованим і непалаталізованим: *пачіа*,
ліамі лібі, мачіа *васілі'наїя прішні, сілі* (і
) *г; к; х; в*. Веллярні *г, к, х* не викликають якихось
 Г ПРОТИ відповідних українських чи російських зву-
 . *в*, як сказано (§ I), це гортанний, здебільшого
 РУЖЕНО? вдигової силі предиковий звук глибокого
 . *ч*. Здається, що загалом характер його в хоро-

Горськїй говірці голосний; сужу про це й по тому, що при́менник *s(x)*, який перед голосовими виступає здебільшого в своїй безголосій відміні (*s al'énāim, sa mōim*) перед *h* завжди буває в своїй голосній формі: *x kánāim*. Безголосу відміну має *h* перед безголосими шестовими: *l'èhkā* (кажуть також і *l'èkhā*), *isri soólāh s ril'irāit*. Безголосе *h* чути в слові *čātwēh*, де й попередній сонорний *č* вимовляла Мотря П. без голосу. Слово *məx* (мовак) чути без кінцевого *h*.

Цікаве відзначити характер *h* у співі. У голосному співі часто замість гортанного *h* чути відкритого творення велярний звук *ɣ*. У голосному співі важко творити звук тієї напруженої видихової сили, що її вимагає хороборське *h*, і звук цей тоді здебільшого наближається до переднішого звука відкритого творення легкої видихової сили, глибокого велярного звука *ɣ*.

Велярний голосний звук *ɟ* чути в запозичених словах: *ɟid'ä, ɟanki, māɟrəkā*. Проте й у запозичених словах замість *ɟ* трапляється звичний безголосий *k*: *kūkik* (гудзик), *kux* (гудз).

ɟ на місці *k* є в слові *wäl'igdēn*, як наслідок асиміляції.

Як у губних, так і в велярних *ɟ, k, x* та гортанному *h* в позиції перед *ɕ, ɾ* (*skūliki, čabōtiki, čixi, sūsi, ktādki, dūiki, sākrōrā, māɟrəkā*) мені важко

було визначити міру палаталізації: чи вони тільки пристосовані до наступного голосового, чи вони вищого власного звука. У кожному разі звичне до російської та польської вимови веллярних перед *і* вухом виразно відчуває їх немчий власний звук у даній позиції в хороборській говірці.

Перед *е* та *ä* шестові *k, x, h* мають злегка вищий власний звук проти наступних голосових, тоб-то вони нівпалаталізовані. Власним звуком названі шестові виразно немчі проти відповідних шестових перед *е* в російській та польській мові (кем, kiedy): *akëncä, kòkët, mä(h)kënkï, chë, ptavïënkï*.

г) *t, d, ṭ, ḍ*. Палаталізовані *ṭ, ḍ* відомі тільки перед палаталізованими шестовими в сполученнях *tr, dr*, тоб-то в сполученнях що в них *ṭ, ḍ* переходять до *n*, не відриваючися від місця стику: *dna, nit'niticä, sòl'et'ni*. В усіх інших випадках, де виступають палаталізовані відмінні *t, d*, мають місце шестові *ṭ, ḍ*: *diṭ(ṭ)ä, ḍämi, ṭän, ṭixä, ṭäbë, ḍrad, wridmä*.

h) *c, ç*. Нівпалаталізоване *c* хороборська говірка знає тільки перед наголосеним *е* (*cëkkwä*). В усіх інших позиціях *c* диспалаталізувалося: *kril'ca, cihän, nïräl'icë, späwincë, däl'scë, pätmöinöä, acöwe, päläc, iäpönäc, twiëski, pätmëski*. Диспалаталізувавши *c* вплинуло й на характер наступного *і* та початкового

елементу *ʀ*, поширивши ці звуки.

i) *ʒ, ʒ̣*. Африкату *ʒ* в мене відзначено в запозиченому слові *ʒiglã*. Палаталізовану відміну ії *ʒ̣* записано в слові *kãkãʒki*, як наслідок злиття *d'* та *ʒ*.

j) *ʃ, ʃ̣, ʃ̇*. Про ці шелестові не раз уже вище згадувалося, а надто в § 6, *d*. Тут додам, що зубні *ʃ, ʃ̣* та африката *ʃ̇* перед голосовими заднього ряду мають нязвкий власний звук, нижчий, як відповідні шелестові у цій позиції в польській мові: *ʃãpkã, kãʃã, ʃõsti, ʃõstka, ʃãvã, nãkãkõnãjã, ʃõnka, kãkõnka, drãcã, ʃãsam, ʃõmi, turcõnãk, wãcõki*.

Перед *ʀ* де в кого чути злегка вищого власного звука *ʃ, ʃ̣, ʃ̇*: *ʃrõst, nã mãjã, kãkõrõjõ*. Узагалі названі звуки перед *i* та *ʀ* цілком диспалаталізувалися, вплинувши й на поширення наступних голосових (див. §4, *g*).

Перед наголошеним *e* півпалаталізовані *ʃ̣, ʃ̇* записано в словах *ʃõlãk, ʃãkãʃõ*.

Як видно з наведеного в § 6, *d* матеріялу, шелестові *ʃ, ʃ̣, ʃ̇*, помімо своєї диспалаталізації в усіх позиціях, виключаючи позицію перед наголошеним *e* не в морфологічних закінченнях, не мають означеного характеру диспалаталізованих звуків у стосунку до наступних голосових у ненаголошених складах.

§ 14. Довгі шелестові.

На довгих шелестових у таких знаних випадках, як *iwāsrīl'ā*, *smrītā*, *katōsā*, *kañi*, *bāhatēñā*, *krasiwēñā*, *ācī-
nūt* то-що, я тут опинятися не буду. Відзначу кіль-
ка окремих і менш поширених явищ із довгими шелестови-
ми. У жіночому іменні *aksīñā* довгий палаталізований
шелестовий стався наслідком того самого процесу, що й
у слові *smrītā*. Через аналогію з довгими палаталізова-
ними шелестовими в таких випадках, як *smrītā*, довгі па-
латалізовані шелестові відомі в таких формах, як *swi-
ñā*, *dītā* (і *dītā*), *spītē*, *siñāiv l'enti*, *siñāñā māiā*.
Останні форми знані й із недовгим *nī*.

Про довгі *ś̄*, *ṣ̄*, *ṣ̄*, як наслідок збігу шелестових,

див. § 15

§ 15. Деякі звукові зміни, що зв'язані із збігом
шелестових.

Про явища, що зв'язані були з характером кінцево-
го шелестового в складі перед початковим шелестовим
наступного складу, сказано було у відповідньому § 10.
Покликаючися на § 10, обминаю в цьому §-фі зачеплені
там явища.

а) Прийменник-приросток *x(s)* не має в хороб. гов. уста-
лену голосну чи безголосу відміну: кажуть *salēñāñi* і
ṣuñ x alēñāñi. Перед голосними шелестовими чути *x*, перед

бевголосими - *s* : *x mätkäju*, *x hänäju*, *x gänäk*, *s lä-ti*, *s lätiylä*, хоча *x nitkäju* і *s nitkäju*.

б) Шелестовий перед палаталізованим шелестовим палаталізується: *stänä*, *sähödni*, *dna*, *kädäst*, *nit' niticä*, але *na släjeju*, *xnämo*.

Перед півпалаталізованими губними я чула палаталізовані шелестові тільки в словах ^{diore} *lä dväreji* і *späwäjuut* (частіше *späwäjuut*). А взагалі перед диспалаталізованими та півпалаталізованими губними шелестові непалаталізовані: *smrx*, *smrätä*, *swäkti*, *swrčkä*, *xmitrö*, *cwišti*, *macwitat*, *cwätöcäjak*, *späwuncsi*.

Паралельно з *cwišti*, *cwritäm* існують форми *twišti*, *trötäm*, *pustättröt*, *twritänkä*. Колишні хороборські форми *cwišti*, *cwrst* у зв'язку з процесом диспалаталізації *w* пішли двома напрямками. Один напрям це диспалаталізація звука *e*, що й в інших позиціях почав диспалаталізуватися, і це дало фонетичну форму *cwišti*. Другий напрям це перетворення палаталізованого *c* по закінченні процесу диспалаталізації *s* у найближчий звичний для хороборської говірки палаталізований звук *t* (35). При чому в деяких формах (*trötäm*, *pustättröt*) у зв'язку з енергичною палаталізацією *t* і диспалаталізацією *w*, останній звук, як менш сильний шелестовий, загинув.

Форма *xmitrö* пояснюється, думаю, тим, що звук *d* у

давній формі *ámító* через диспалаталізацію губного *m* у ретворивоб у найближчий непалаталізований звук *z*, що через незв'язність для хороб. гов. був в цій позиції, втратив свій початковий зв'язний звуковий елемент і перейшов у фрикативний звук *x*. Допускаю, що *á* міг безпосередньо замінитися непалаталізованим *x* (пор. хороб. форми *kuk*, *kúxik*). Перед палаталізованими шестостовими велярні невизначено виступали: *xl'ob* чи *xl'ob*, *k'íi'k'á* чи *k'íi'k'á*, *tó(k'k'?)t'á*, *wálig(g'?)d'én*. У позначенні задержую їх непалаталізовану відміну: *xl'ob*, *k'íi'k'á* і д.

Що до губних перед палаталізованими в словах *spl'át* *w'á'tá*, то вони чулися у вразно непалаталізованій відміні.

У прикметниковому наростку *-sk-* (*rúski*, *maskóu'ski*) з давнього **bskz* маємо асиміляцію палаталізацією наступного *s* попередньому палаталізованому шестостовому.

У вислові *l'á'it na tánci* кінцевий палаталізований *t'* першого слова асимілювався власним звуком наступного непалаталізованому *n* і перейшов в найближчій артикуляції непалаталізований звук *t*.

Лабіо-веляризовані шестостові перед лабіо-веляривими шестостовими відзначено в словах *x'm'á'á*, *x't'ó'p'á'á*. Тому являю я, в Хоробрічах бувши, на жаль, дуже мало матеріала дала.

*) Сполучення *d's*, *t's*, *s's*, *dc*, *tc*, *tč*.

Сполучення *d's* дало *ɟ*: *kānāɟki*.

В дієздівних формах 2-ої особи однини сполучення *š+s* дало *š̄*: *sabiš̄šā*, *naia(š̄)š̄šā*.

В інфінітивах та в дієслівних формах 3-ої особи однини та множини сполучення *t's* дало *t̄*: *sabiračā*, *kusačā*, *brikačā*, *splātačā*, *pātaḥāčā*, *pašēčā*, *pāsičā*, *mīiḥāčā*.

У сполученні *dc* (*iaḥādci*, *mātadcōm*) не чути врівно двох окремих звуків: являк, переходячи від *d* до артикуляції *c*, не відривається від місця стику. Отже зрозуміло, що сумнів брав що до позначення його (*d*) на письмі. Думаю, що написання *dc* ближче віддає чути. Цьому явищу я немало дала уваги і позначення *dc*, думаю, не є тут вплив графіки на слухове сприймання. Допускаю, що ще ближче до дійсності було б позначити *ḍc*, з безголосим *ḍ*.

У сполученні *tc* в словах *xātcu*, *mātcu* мені не чувся той довгий звук *t̄*, що в слові *ačēwe*, хоча проти сполучення *dc* сполучення *tc* стоїть ближче до довгої аффрикати *t̄*. Мотря Л. сказала: „Я кажу *xātcu*, *mātcu*, а дехто з молодих скаже й *xāci*, *māci*.” В її вимові між *xātcu* і *xāci* була ледві чутна різниця, і це зрозуміло з характеру сполучення *tc*, де в артикуляції зубного *t* (як і *d* в сполученні *dc*) являк переходить до *c*, не відриваючися від місця стику.

Сполучення *tč* дало довгу аффрикату *t̄č*: *māčim*, *ačim*

і. розуміється *ācivrišt*

e) *kt. čn* у ^{gabotary}сполученні *kt* в слові *xtō* сталася заміна вибухового *k* перед вибуховим *t* на відповідній фриктивній *x*, тоб-то тут маємо до певної міри явище дисиміляції. Так само й у давнішому сполученні *čn* в слові *ria riāmāšn*, ^{nāšniški}перед зімкненим *š* перетворився на фриктивний *š*.

f) *ns*. У сполученні *n+s* розвивається перехідний між шепелявими звук *t*, і *ns* дає *nc*: у пісні записано *stanctānāwītā* (*stan stānāwītā*): вуличну лайку *sūkinēin* чути тільки з *c*. Можливо, що *t* тут утворився наслідком задньоязикової артикуляції *n* (пор. *ukrajičt'ski*) у даній позиції дорогою до артикуляції *s*; а можливо що стик в артикуляції звичайного хороборського *n* відбувається глибше, як стик в артикуляції *t*, і *t* могло утворитися й дорогою від звичайного хороборського *n* до *s*

Подібне хоч і менш виразне явище відзначено в словах *ukrajičt'ski*, *tābsjt'ski* (прізвище), *muščjt'ski* з виразне задньоязиковим палаталізованим *j*: тут немає цілковитого злиття перехідного *t* з наступним *s* в афrikату.

g) У вислові *ka moš' dāmit* в сполученні *štā* втрачено

§ 16. Чергування *k-c, x-s, h-x*.

Для характеристики хороборської говірки важливе є чергування целоотових *k, x, h* в відповідних *c, s, x* перед *ь* у наголошеному речівниковому закінченні та перед *i, e*, рефлексів давнього *ĕ*, в ненаголошених речівникових закінченнях: *mātkā - māteu, dačkā - dāčeri, saxā - sāsrē, miixā - miisi, nahā - nāsrē, daxōhā - daxōxi*.

Деякі морфологічні особливості

Віддавши найбільшу увагу спостереженням над фонетичними особливостями, я не мала змоги за свого недовгого перебування в Хоробрічах зосередитися на особливостях морфологічних. На поданий нижче матеріал треба дивитися, як на матеріал до певної міри принагідний

Як рівняти хороборські морфологічні особливості з українськими, то відмінні хороборські явища здебільшого мають за підставу причини фонетичні.

§ 17. Речівникові форми.

Через фонетичні причини номінативні речівникові форми жіночого роду ненаголошеним закінченням збігаються з номінативно-акузативними формами ніякого роду проте кожний рід окремо зберігається *twajē stāwā, ma-*

đrīta, tēiā hōiā, maie kālīnā (колiно), *čimwō nāiā kālīnā* (калина).

Форм двiйного числа я в розмовi не чула; у пiснi є один приклад: *tri đrīli*. Проте Мотря П. мене запевняла, що старi скажуть *đwō xāti, đwō nāhi*. Остання форма очевидно утворена вже в процесi втрати двiйного числа.

Вокатив у речiвникових формах чоловічого роду втрачений, але пiсня здебiльшого його зберiгає. Кличуть: *xwēdār ! iwār ! kamānkā !* Спiвають: *iwānā, wā-sānku, kamānū*. У речiвникових формах жіночого роду вокатив збiгся з номiнativом через фонетичнi причини.

Чоловічий рiд.

Номiнativ; однина: *poias, awēs, čōbat, bōndār, stō-lār i stalār, kēn, wihāl, kaxbičākā, bātka*;
множина: *nāiāsi, čōbatu, bōndāri i bāndāri, dūbki, dāki, nāri, xtorci, spāwinci, xukānli, kōni, l'ūdi, rōdi*

Генiтив; однина: *awśa, čōbatā, xtorcā, bātka, bōndārā, stalārā, carīā i carā, cārā; (bōli, mōxku, xibetu, rōdi)*
множина: *bratsy, čimākūy, dūzy, xtorcāy, rōdičāy, tōktāy, kōričāy*

Датив зберiг форми однини тiльки на и: *nāri, bātka, xtorci, bōndāri, kamāni, rōdiči, kāni, učitāl'i*;
множина: *parām, xtorcām, rōdičām, l'ūdām*.

Інструменталь: *parōm, kurcōm, māladcōm*;

střihām, stōrcām, rōdīcām, učītā(ě)lām;
множина: парамі, сторцамі, рōдїцамі, сāvstřmї.

Локатив; однина: на двārї, сōбатї; множина: пā да-
мāх, на сāvōtāх.

Нїякий рїд.

Номїнativ-акузатив; однина: wādřō, stōwā, řitā, řēsā-
tā, bātōtā, iāblākā, řitcā (цїльце), wakēncā, mōiā, hōiā,
wīchāl'ā i wīhāl'ā, smřitā, katōsā, ktōce, řvřne;
множина: wīřdřā, řїдřo wīřdřā, stawā, bātātā, iāblāki, wīřci i wīhā.

Генїтив. Шо давнє ненаголошенє 'o вбїглося в нена-
голошеним a, то генїтивнї форми однини ^{з ненагол. закїтання} вбїгаються в
номїнativними; множина: stāwřu i stwu, iāblāk, wīř-
dřāх, wīřci i wīh, ačci.

Инструменталь; однина: stōwām, řřitām, ktōcem.

Локатив; однина на řřm stōwї (старї скажуть stō-
wř, див. § 6, с), и smřitї. на řēsā(ā)ti, и wādřō, мно-
жина: aсāх, wāřōtāх

Шїночнї рїд.

Номїнativ; однина: dačkā, mātka, mātādicā, kašā, dōlā,
řřsřiā, řāstā, řřiā, cērkaū i cērkwā, řřiwā i řřawā, řřl.
множина: řātci, řřnki, mātādic, řři, řřsři, řřwї.

Генїтив; однина dački, mātki, kašci, dōli, řři, řř-
li, dā kaštї, řřiwї, řřubwї; множина: dačōk, mї-
řāk, řřw, řřwāřci.

Датив-локатив; однина: пā řřaněti, dāčci, řāsři, řāwї,

māi, māca, jāhādeu, pa.ñitācū, na bāle)icū, kāsi, ^{kiwō;} bwiwō;
вн.ж.тн. д.т.р. dačkām, kuriām, bwiwām, локатив. р.
planētāx, u prēsniāx.

Інструменталь: однина mātkau, bāle)icāiu, dūsā
ia, ihūsāiu, bwiwōiu nāstil'u, žēl'u.

§ 18. Форми займенникових речивників.

Номінатив: ia, ti, isn, iānō, iānā, stō, nixtō; mi, wi, iāni.

Генітив-акузатив: māle)ie, tāle)be, iāhō, iāle)i(j)rō, kahō, ni
kōhā; nas, was, ix.

Датив: minrē, tābrē, sābrē, iāmū, isi(nsi), kāmū; nam, wam, i

Інструменталь: mndiu, tabōiu, nim, ix nēiu, is kim; nāmi, wān
^{id nim}

Локатив: minrē, tābrē, ism(iāmū), nsm, iōi(nsi), ksm(kāmū); na
^{was, ix(nsi)}

§ 19. Прикметникові форми.

Хороборська говірка зберегла займенникові (членні)
прикметникові форми, при чому в номінативних формах ч.
ловічого роду кінцевого *ī* нема (*kiuci, dobri*). У номі
нативних формах ніякого та жіночого роду переважають,
як кажѣ Шотря-Л., нестягнені займенникові форми, рідше
отягнені: *katōgāiā katōreīā*, рідше *katōvā, katōre*.
Судячи з таких прикладів, як *iāk tōnēnkā i wisōkā*
tā kōxūt žigl'ā, „*še uxe prēsniā swōckō*“, можна д
мати, що це прикметник атрибутивного значіння у номі

тільки в формі не має позиції: передпріставковий, там він може бути в займенниковій стягненій формі.

Паралельно з номінативно-акузальними нестягненими формами ніякого роду *šubeiä wriñceiä hškeiä*, існують нестягнені форми *šubiä, wriñciä, hškeiä*. Марія і Мотря Л-ні заперечували останні форми, проте від Хведори Шалхманової я в нісенному тексті записала *hškeiä šäñäñäiä, šubiä šäñäñäiä, wriñciä šäñäñäiä*.

Іменні прикметникові форми чоловічого роду подібніються в піоні. Окремі слова заховалися й у розмові: *šöwän, kašä(ä)n*.

Однина.

Номінатив. Чол. р. *küci, šiwí, küški, küřeci, teč*.

ніяк. р.: *šukökeiä, wriñceiä, šubeiä, šukciä; teiä; šinäiä; ašöwe, näšö*.

Жін р.: *šurčekiä(ä), šöšäiä, takäiä, šimriäiä; täiä, šäiä; mäšinä, näšä*.

Ренітив Чол і ніяк р. *mätadöhä, döbrähä, šinähä, takä*.

Жін р. *šuköiř, mätadöiř, küšäiř, šin(ä)iř; täi(j)ř, šäi(j)ř, mä-*

Датив. Чол. і ніяк. р.: *šöšmānu, šukönu, näšānu, šämānu, adnānu i adnemü, tänu i temü*.

Жін. р.: *šiwätsi, brötsi, tsi, šsi*.

Інструменталь: Чол. і ніяк. р.: *šäl'öñim i šel'öñim*.

Жін. р.: *šiwöñi, bröñi*.

Рокатив. Чол. і ніяк. р.: *šistm i šistānu*.

Кін. р. = дати в жін. р.

Множина.

Чомінатив *takiĭä, māliĭä, stāliĭä, ākr̥smniĭä, usātmiĭä, nātōskiĭä, tiiĭä, s̥iiĭä, vāt̥k̥āwi, māc̥ini, p̥ārabōci, d̥āwōci*. У примовах (див. укінці) записано *p̥ād̥imān, p̥āhadān, miš̥ciĭski, v̥āski*. Прізвиза мають паралельні форми: *p̥ād̥āsināwi, i p̥ād̥āsināwiĭä*; переважать форми займенникові.

Інші відмінки множини не потребують ілюстрації.

Форми вищого ступеня порівняння *mātād̥niĭši i mātōb̥i, h̥āc̥niĭši, d̥āc̥āw̥niĭši i d̥āc̥ōx̥i, h̥l̥v̥āc̥niĭši i h̥l̥v̥iĭši, t̥iĭniĭši i t̥iĭši, x̥d̥āc̥āw̥niĭši i x̥d̥āc̥ōw̥i, n̥iĭx̥i, wiĭši*.

Відповідні прислівникові форми: *wiĭsei, n̥iĭx̥sei, in̥āc̥i, v̥ō(š)l̥āi, d̥āw̥ni, iād̥iāni*.

Найвищий ступінь твориться від вищого префіксацією *nai-*: *naixd̥āc̥āw̥niĭši*.

§ 20. Інфінітивні форми.

Форми з кінцевим *-ti* після голосового заховалися тільки в пісні; у мові їх замінили форми з кінцевим *-t̥*: *x̥ābit̥, x̥ād̥it̥, w̥iħaw̥ar̥ā(w)wāt̥*.

Форми з *-ti* після неслогового: *ħak̥iēti, m̥ēsti, c̥t̥im̥sti, k̥l̥āsti, p̥ākti, t̥ēkti, w̥iħ(x)ti*.

Форми з наростками *-iwa, -wa-* в мене не відзначено.

натомість рясно трапляються форми в наростком -*awa-*:
lahkākāwāt, wihawālakāwāt, wisrēptāwāt, adomidāwāt Паралельно
існують форми в наростком -*uwa-*, де наросток теперіш -
нього часу вплинув на інфінітивний пеннь: *wihawākuwāt,*
winahkākākuwāt, wihawākuwāt, winahkākākuwāt, wisrēptuwāt.

Останні форми записано від Мотрі Л. Хведоска Л
заховувала наросток -*awa-*.

§ 21. Дієслівні форми.

а) Форми теперішнього часу.

I-а особа.

Однина: *kulāju, knāju; pāidū, plātū, māhū, stāiākū,*
pākū, tāyū; kwi; wāxū i wāyū, sāxū i sāyū; mālācū;
dīšū, māšū, tku; il'a, pju, bju; lublū, rāblū; miū,
šū; wihawākuju, nai(j)lēmō'sā (із значенням пруй-
дешності).

Множина: *kulām i kulājām, knam i knājām, sabicāmō;*
pākēm, pādēm, kāwēm, kāwīēm i kawēm, kāwēmō; kēm
i khāmō; klānēm, pādēm, plātēm, nāsēm, nāsēm
i nāsēm, pšidām i pšidām; umēm, wādēm, bā-
kēm i bāxīm, māhēm, stāiākēm i stāiākēm,
pākēm; kwiēm i kwiēm; pā(e)jēm; nai(j)lēmō-
mā); būdām i būdām; pišām i pišām; il'ēm, bēm,
pjēm; kōbēm, spim i spl'ēm; mičām, šičām, na-
iāmō'sā.

2-а особа.

Однина. *hul'as' ; hul'aiäs' maiäs' ; wädēs' ; sabiēsā*
-rōbiš' ; naiās'isā . dāsi' останні форми в значінням

в прийдешності)

Множина. *hulātā i hul'aiātā, knātā, wädētā, rōbitā, naiāstē-*
sa.

3-я особа.

Однина. *hul'ajā i knā'. pa'imaiā , knaiā i knat* (остання

форма безперечно застосована в російській мові. *knaiāt*

< *knat* : *tribācā kusācā wädē. raštē i raštēt , pas-*
cā. nai, nēcā ; sādīt.

Множина. *knaiāt, mahūt i mōhūt, bāhūt, strihūt, pākū-*
tribāst, (tribē)st, rōbā(ē)st ; naiādācā.

б) Форми на означення минулості та прийдешності на
 змагають детальнішої ілюстрації. *buč, butā, butō, bulō-*
sis, nāstā, nāstō, nāsli' ; būdu nāsti.

с) Інверсивні форми

1-а особа множини *prōimā (сриваймо), imābrēm.*

2-а особа, однина *pātāki i pāt'sx' , imābi' bi (биди)*
si (сиди), h'ē, bēisā , множина imābrēt kāwrētā, tuhrēt
i tuhrētā, prēt (прите), brēt (бидете), brētās, bēitās, prō-
tō = srōwātā.

Дієприслівникові форми. *rōbā(ē)ci, kōtā(ē)ci, nāsā(ē)ci.*

Уривки з ромов.

täpär uxe nä hlädät suvix cätvärhsu. u nas kaxut wslhä, a stö häräzki nawäriäcuiä tak nräxnä: ölhä. kaxut: xot tuxröt, xot tuxäitä. swätäiut, näsüt härrötku i slrb; iäk päpäräd härrötku, tak hirkä-tä büdä uxe, a slrb, to dõbre büdä xit. pitäiut: ti nä xabtuditä awëckä näsä, drüki ti nä möxnä nanät, sükam; atkaxuit: a möxä i xabtuditä, abõ: hädi mätiä. ti nämä čakõs: pädiški ti kaxuskä? tri käusi xbiu (Tuni rapyza gi-
fal). pämiuäcä mätiä, paktäräiucä b^{at} mätiä, tädi idë mätiä na xmoöwinu xwat rödicäy, a mätiä swäiä. mätiä nä rd päsadët nästöt, b^{at}kä i mätist) daië pädärki. stö kä hõmci, stö hõmel, nä ranbäres. stö kä döuhä, a stö döthä. smötä söp^{kal}ädnu mi swätkämi nä dvrä nä näsüt. kuxiam sipiut kutü, söp^{pa} cuxim dvaräm nä xädili. pädkalädnu wëcär xödët küä scität: kst-kälicä, ti büdä mätiä? kälis' mätnä-ire täiki nä xnali. xähadäuluit, häduiut husäkä, söb dõbre husät hlëdrü. iäk tärienkä i wisäkä,

tā kaxūt' ziglā. awēcāk strihūt, tādē strihki piūt.

Ķak sutū wōdēt' ? d'ruki rādsu u piāt u s'is'ē sābā
nūcā pā dwānācāt' u rādū, paubirācā kraswēnā³⁹⁾ u
harmōšku hrāiūt, a mōxā i isies'ru xāriāt; tāpēriāku
nāmā tak, u'ē nī hadnōi³⁹⁾ wāsni nā cūta. Ķak s'
sā x'atā hārit, ta sē drācā l'ūdi ka't. čurcā tika
i remāncōm adaiūt. Ķak rakati, ta črēpik, a sēj nā
nik ti kōpūr. pā ptariēti buōh čātāwriku dau nū
kaxār pā swaiāmū. tei tam hul'āiā, kāmū dā l'ū
burān sē s'itni wri'tār. traiānkāiu iēfrē drāx'nim,
m'atā trōiā dāte'i, adnō abidēn' (ogur žens) prāntō.

kahāt d'ruwāk sabirācā i pāiūt. inčē kawāde n
hōlās, a inčē nā pārimāiā. nā da prēsēn tādē b
u kāsāwicu nā pāiūt. xusāt'niā bāhatēnā xrai
iāim' pāiūt pērāxiunā (з неплатель). pērwi x stāw
nā xraiū. nā xnatā ? čāmū ? šu spāwāiūt, kāl'
xdimāiūt, sē u'ē swrēckā. pējē, Ķak u wakhān d'ru
iāk kāl'inā (конисъ б омби) witārnīcā. hōlās nā wa
d'cā. tatāntu nāmā pēriēnāt' t'īā stāri'nūiā
kawiriūški (уеизъ б омби). kāl'is' pā wriēmū s'
wāļi. tō tarēnkā spāwārn, a na wūlice iādīārēn

käidm. w stäxirni tšl'ki wäsnu' adhäkäwäli, a wäsrit-
ne nä dhikäwäli. w stäxirni tak atrübäm (ospubawu,
и-то не показывору кинсебору емагы пузга) i späwäli. kuötäs unē
triäbēcä (y ropui big omby napewoms). kōtäs nä wiwäxiäčuiäčä
ptatōk nähärni da wiwäčus. kälis' xädili d'ruki inä-
xi, abapnēcä ptatōčkäm, xüstki akšmniä, d'rukä ni na šē
ä xawixäčä. b'äbi patpōiäs xüstki päustirkäiut' (noštū-
rop). tärōk in'tärēsnu wōdēt; tärēiut, xto' l'ärnicä,
kō nä umriä.

čumākšū u nas nä butō. "öt u xōču wäm na unšē pä-
awät. päkäxi, täbrē būdä puipadät' (surufu). nä dam
ade iähō wil'äčit'. hädit' märiē (nyguf). stupi' iak pa-
wmai' t'?: d'šsā ⁽¹⁹⁰⁶⁾ f'am stäiit'. xirikäli sämmäni. iak
iptä, tak i päiut'. ia täbrē kōsu splätū. tu b'äbütä-
š. tak maštäiäčä (gy.uapfus), sä xwäiü. nä špämäh-
is' näwairē xäti. u nas b'äbi puōstuiut', paštät' 49
äuträ muō būdäm patkōt' 50). būdäm xit'. pučawut'
"äbu, b'äbä perawie' iähō (guf). šōl'č'ni, l'ötäšni hsd.
būdän. čahō x' tu xiki paustirkatä. minri' unē
xibētū (kesifu) takōhā nämä. w astrōxi šädit'. xä-
wät' (nozärafu). nätiä čäpat' sätmimi rukämi. näpäw' šd.

šob iänö minrè nä duxätä (no gyno). dā sīr p̄sr. aburī
tāsā u p̄li (omurusas & nou). l'ubričtā = ōsmiitā (komjgite)
nāstiču sīt. sē wi xnatā, tak wām i l'ekā. iäk sās
bāl'sawixmās't pasta. takaiä uñe xawičkā. muō x'm
nä wr̄trikām p̄ieidā. xābārūsčā kanōpl'i braušī.)
plöiču x käh'arätāwimi čausi xuwit'. mnuōhā⁴²⁾ abtāk
wātā xāmli. p̄iestōtnu dēi. ien kalādkām p̄awān.
čaus. nä xnat p̄āpaxiādku. lā⁴³⁾ dūwārēi rikōhā nä
mā. diwitiučā, iäk mi xuwēm. spāsū dadōmu, šob
wr̄stka nä karātā. ištēčkā.⁴⁴⁾ iänö skanāt nä
spādrüčnā. wsādnō (be ogko). mi buli dītāli, a tād
brōšili. udōlāčā u stōranu. xāl'ōnum wānkām p̄ā
čax (no orax) p̄āšmahaiä. spōrili na mārē. ča tākē
nä xhadātā (ne. rignaraj. mrx hude, tak tūpāiit'. ča
padistā. dōšč d'ē. nä tábūsā,⁴⁵⁾ a tō iänö stāpriä, t
il'āsriä u pāl'ac. tapēr usē bes tārksūli.

Примову. ⁴⁶⁾

1. (ex natus brigatu)

istà piečistà s kiiäwä čistà kiiwä xämaulät, ⁴⁷⁾öpusi
ixhanät, käštäniiä, sästäniiä. (Mapie Labpenkova).

2 (big yfokib)

kõspädu böku pämalüs, swätši piečistsi w nõžki pä-
ariüs. pämäxi, nä päškäri wišriptäwät, wihawäriä-
it muõki, prihawäri räbi böxairä al'enu. ia brätähä
pä, iščirähä s'ercä, žinix xet, ixäutairä käšti, ix iäsnu-
či, ištäsnähä m'žku ia wimauläju, wihawäriju u-
pöki, prihawäri pädümäriä, päkadäriä, b'ätkäwi,
m'äčiru, päraböči, däwöči, muščiž'ski i bäs'ski. wihä-
äriju s räbi buõxairä s al'enu. swätü mikwõtä, buõ-
uhödnik, skuõri pamjõšnik, äd bröd xästipnik, xastu-
k, xabäwäri ad pustix räčči, ad l'ädäčux äčči. ia stõ-
im, buõh is puõmäčü. (Mapie Labpenkova).

3 (big sezonnä)

irki räbüški, kürki xäutüški, räbä buõxäjä ä'länä,
päxmrit näšnički säbrä na wječärnički, tarn däri-
jä, päti'däriä, utr'snu, päsmr'snu, pädümäri, pä-
kadäri, b'ätkäwi i m'äčiru, päraböči, däwöči,

māiṛi, mātsi, iāhādes, pa nītāssi, pa bā(e)riēni, kāsī, briwā
множина дачч *daččām, kuriām, briwām*, Локатив. /
plānētāx, u prassāx.

Інструменталь: однина *mātkaṃ, bā(e)riēnāṃ, dūšā*
iṃ, iḥrūšāṃ, briwāṃ nāstīl'u, ṣṣl'u.

§ 18. Форми займенникових речівників

Номінатив: *ia, tu, iḥn, iānō, iānā, stō, nixtō; mi, wi, iāni.*

Генітив-акузатив: *mā(e)riē, tā(e)bē, iāhō, iā(e)ṣi(j)ṛē, kaḥō, nū*
kōhā; nas, was, ix.

Датив *miri, tābrē, sābrē, iāmū, iṣi(nsi), kāmū; nam, wam, i*

Інструменталь: *mūḍiṃ, tabḍiṃ, nīm, ix nēiṃ, is kim; nāmī, wān*

Локатив. *miri, tābrē, iṣm(iāmū), nīm, iṣi(nsi), kṣm(kāmū); na*
id nīm
was, ix(ni)

§ 19. Прикметникові форми.

Хороберська говірка зберегла займенникові (членні) прикметникові форми, при чому в номінативних формах чоловічого роду кінцевого *ṣ* нема (*kūss, dōvri*) У номінативних формах ніякого та жіночого роду переважають, як каже Шотря-Л., нестягнені займенникові форми, рідше отягнені: *katōṣāiā katāreā*, рідше *katōrā, katōre*. Судячи з таких прикладів, як *iāk tōnēnkā ṣ wisōkā tā kōḥūt ṣiḡl'ā*, „*ṣe uḥe prōšniā swōrickā*”, можна думати, що де прикметник атрибутивного значіння у номі-

тільки формі не має позиції: передпрізвишкове, там він може бути в займенниковій стягненій формі.

Нарядельмо з номінативно-акузальними нестягненими формами ніякого роду *šubeiä wriñneiä hškeiä*, існують нестягнені форми *šubäiä, wriñnaiä, hškäiä*. Марія і Мотря Л-ві заперечували останні форми, проте від Хведори Шаламанової я в нісенному тексті записала *hškäiä šäñäñäiä, šubäiä šäñäñäiä, wriñnaiä šäñäñäiä*.

Іменні прикметникові форми чоловічого роду поділяються в піоні. Окремі слова заховався й у розмові: *šöwän, käñä(ä)n*.

Однина.

Номінатив. Чол. р. *küci, šivi, küški, küřicki, tei*.

ніяк. р.: *šukökeiä, wriñneiä, šubeiä, šukciä; teiä; šinäiä; ašöwe, näšö*.

Жін р.: *šwřckä(iä), šöñäiä, takäiä, šimriäiä; taiä, šäiä; mäšinä, näšä*.

Генітив Чол і ніяк р. *mätadöhä, döbrähä, širiähä, takä*.

Жін р. *šuköiř, mätadöiř, küsaiř, šin(i)äiř; tai(j)ř, šä(i)j)ř, mäšäiř*.

Датив. Чол. і ніяк. р.: *šölömnämu, šukömu, näšämu, šämämu, adnämü i adnemü, tämü i temü*.

Жін. р.: *šwätsi, brötsi, tri, ši*.

Інструменталь: Чол. і ніяк. р.: *käl'öñim i käl'öñim*.

Жін. р.: *šuköiř, bröläiř*

Рокатив. Чол. і ніяк. р.: *šistəm i šistämu*.

Жін. р. = дати́в жін. р.

Множина.

Номінатив *takiĭä, māliĭä, stāriŋiĭä, ākrēmniĭä, rusātr-
iĭä, nāmōekiĭä, tiĭä, siĭä, bātkaŋwi, māčnu, pārabōci,
dāwōci*. У примовах (див. укінці) записано *pādūtmān,
pāhadānu, muščiġt'ski, bāb'ski*. Прізвиза мають пара-
пелъні форми: *pādāš'inaŋwi, i pādāš'inaŋwiĭä*; пере-
важакть форми займенникові.

Інші відмінки множини не потрібують ілюстрації.

Форми вищого ступеня порівняння *mātādriĭši i matōd-
ši, hānčriĭši, dāraŋriĭši i darōŋši, hlibāčriĭši i hlib-
ši, tišriĭši i tišši, kdālāwrriĭši i darōuši, niĭši, wiši*.

Відповідні прислівникові форми: *wišeĭ, niĭšeĭ, inačeĭ,
bō(8)l'āĭ, dānriĭ, iādriānriĭ*.

Найвищий ступінь твориться від вищого префіксацією
nai-: *naikdālāwrriĭši*.

§ 20. Інфінітивні форми.

Форми з кінцевим *-ti* після голосового заховалися
тільки в пісні; у мові їх замінили форми з кінцевим *-t*
kābit', xādīt', wihawāra(n)wāt'.

Форми з *-ti* після шепетового: *kariēbti, mēsti, stj-
sti, klēsti, pēkti, tēkti, brā(x)ti*.

Форми з наоротками *-iwa, -wa-* в мене не відзначено

натомість рясно трапляються форми з наростком -ава-:

kāikāwāt, wihawālawāt, wisrptāwāt, adwīdāwāt Паралельно існують форми з наростком -ава-, де наросток теперішнього часу вплинув на інфінітивний пенъ: *wihawākwāt, wihawākwāt, wihawākwāt, wisrptuwāt.*

Останні форми записано від Мотрі Л. Хведоска Л заховувала наросток -ава-.

§ 21. Дієслівні форми.

а) форми теперішнього часу.

І-а особа.

Однина: *kulāji, knāji; pāidi, plātu, māhi, stāiā(h)hi, pāki, tāyhi; xiwi; wāxi i wāxi, sāxi i sāxi; mātaxi; dišu, māši, tku; il'a, piu, biu; lubli, kābli; miu, šiū; wihawāxiū, pāi(j)rdmōsā* (із значенням пруй-гешності).

Множина: *kulām i kulājām, knām i knājām, sabiāmās; pākēm, xdsēm, kāwēm, kāwēm i kawēm, kāwēmō; xhēm i xhāmō; klānēm, piādēm, plātēm, nāsēm, nāsēm i nāsēm, pšidām i pšidām; umxēm, wādēm, bāhēm i bāxim, māhēm, stāiāhēm i stāiā(h)hēm, pākēm; xiwēm i xiwiēm; pā(e)isēm; pāi(j)rdām (mā); būdām i būdām; pišām i pišām; il'ēm, biēm, piēm; kōbēm, spim i spl'ēm; mičām, šičām, nāiāmōsā.*

2-а особа.

Однина. *hul'as̄* i *hul'aiās̄* *maiās̄* ; *wāde's̄* ; *sabiēsā*
rōbi's̄ ; *naiās̄i'sā* , *dāsi* (останні форми в значінням
прийдешности)

Множина. *hulātā* i *hul'aiātā* (e), *maiātā*, *wādētā*, *rōbitā*, *naiāstā*^{spitā}

3-я особа.

Однина. *hul'aiā* i *hul'a*, *rai'maiā* , *maiā* i *mat* (останні
форма безперечно запозичена з російської мови. *maiāt*
(*mat*) *vikācā* . *kusācā* . *wāde* . *raštē* i *raštēt* , *pas*
cā . *nai*(*r*)*scā* ; *sādīt* .

Множина. *hul'aiūt* , *maiūt* i *mōūt* , *bāhūt* , *strihūt* , *rāki*
trūbā(ē)t , *lūbā(ē)t* , *rōbā(ē)t* ; *naiādācā* .

б) Форми на означення минулості та прийдешности не
вимагають детальнішої ілюстрації. *but* , *butā* , *butō* , *buti*
nss , *nāstā* , *nāstō* , *nāslī* ; *būdu* *nāstī* .

с) Імперативні форми

1-а особа множини *prīimā* (співаймо) , *ikhābrēm* .

2-а особа, однина *pātāxi* i *pāt's'x* , *ikhāvi* , *vi* (ви)
pi (пий) , *i'i* , *bsi'sā* , множина *ikhābrēt* , *xāwrētā* , *tuhrēt*
i *tuhrētā* , *prēt* (пийте) , *brēt* (бийте) . *brētās* , *bsitās* , *prētā*
tā = *spaiwātā* .

Діепроклівникові форми. *rōbā(ē)ci* , *kōtā(ē)ci* , *nōsā(ē)ci* .

Уривки э роемова.

täpär uxe nä hlädät suxiä čätvärksu. u nas kaxut wsl'hä, a stô häkäzki nauväriäcuiä tak nixnä: ölhä. kaxut: xot tuxröt, xot tuxaitä. swätäiut, näsüt härrätku i sl'rb; iäk päpöräd härrätku, tak hirkä-tä büdä uxe, a sl'rb, to dobre büdä xit. pitäiut: ti nä xabtuditä awëckä näsä, äruki ti nä möxnä nanät, sükam; atkaxuit: a möxä i xabtuditä, abö: hädi mätiä. ti nämä čahös: päduški ti kaxuska? tri käysi xbiu (Turi rapozza gifab). pämiuä mätiä, paktaräiüä b'ät, mätiä, tädi idë mätiä na xmoüini xwat rödicäu, a mätiä swäiä. mätiä näsd päsadët nästöt, b'ätkä i mätiä³⁷) daië pädärki. stô kä hõmei, stô hõmel, nä ranbäiës. stô kä döuhä, a stô döthä. smritä söbkalädnu mi swätkämi nä duxr nä näsüt. kuxiam sipliut kutü, söbpa čuxim duxam nä xädiä. pädkalädnu wëčär xödöt kü'ä šcität: kst-kälicä, ti büdä mätiä? käli's mätiäna-ire täiki nä xnäli. xähadäulüit, hädiut kusa-kä, söb dobre kusät hlëdrü. iäk tõiënkä i wisäkä,

tā kaxūt' ziglā. awēcāk strikūt, tādī strički pūt.

īak sutū wōdēt' ? d'ruki rādsu u piāt' u s'ris' s'ābā
ručā pa dwānācāt' u rādī, paubirācā kras'wēnā³⁹⁾ n
harmōšku hrāiūt, a mōxā i i'is'ēš'ru xāriāt; tāpērāki
nāmā tak, u'xē ni hadnōi³⁹⁾ wāsni nā čūtā. īak s'n
sā x'ātā hārit', ta sē drācā l'ūdi ka't. čurciā tikā
i iemāncōm adaiūt. īak rakāte, ta črēpik, a s'ej nā
nik ti kōpūr. pā ptariēti b'xōh čātāwōriku dau n
kaxār pā swaiācniū. tei tam hul'āiā, kāmū dā l'u
burān sē s'itni wrētār. traiānkāiu i'ejrē drāx'rim,
m'ātā trōiā dāte'i, adnō abidēn' (ogur gens) praxitō.

kahāt d'ruwāk sabirācā i pāiūt. inče xawāde n
hōlās, a inče nā par'īmāiā. nā da prōs'ēn tādī b
u kāsāwicu nā pāiūt. xusāt'niā bāhatēnā x'ni
i'āirē pāiūt pērāxiunā (г. неплачу). pērwi x stāw
nā x'niū. nā x'ātā ? čāmū ? s'u spāwāiūt, kāl'
x'dūmāiūt, sē u'xē swrēckā. p'ejē, īak u warkān d'ru
īak kāl'inā (конисъ б. omibi) witārniciā. hōlās nā wā
d'cā. tatāntu nāmā p'eriāt' triā stāri'niā x
kawiri'uški (уеизку б. omibi). kāl'is' pā x'riemū sp
wāli. tō tariēnkā spāwārn, a na wūlicu i'ādiāri

käidm. w stäriinü ts'liki wäsnu' adhäkäwäli, a wäsrit-
u nä dhikäwäli. w stäriinü tak atrübäm (ospubawu,
5-70 na goxayworu xiwreboro cxiagy puzka) i späuwäli. kuötäs uñe
'kräbëcä (y ropu biy omib neresowu). hötäs nä wiwärijäcuijää.
ptatök xähärrü da wiwäxus. käli's xädili d'riuki inä-
xi, abapriecä ptatöckäm, xüstki akxsmniä, d'riukä ni na s'e
iä xawixäcä. b'äbi patpöiäs xüstki päustirkäijit' (notu-
wop). tänök intäriesnu wödët; tänöijit, stö l'äriecä,
tö nä umöijä.

čumäksu u nas nä butö. "öt i xöcu wäm na ux'pä-
axät. päkäxi, täbrü büdä pripadät' (wuzfu). nä dam
ade iähö wil'äcät. hädit' märie (nyguf). stupi iak pa-
kmäi' t'?: d'rsä ⁽¹⁹⁰⁰⁾ stäijit'. ririkäli särramü. iak
epta, tak i päijit. ia täbrü kösi splätü. tu b'äbütä-
ä. tak mastäiäcä (gy. uaxpew), sä xmäijü. nä spämäb-
is nāwairö xäti. u nas b'äbi puöstuijüt, päštät' 40
päuträ müö budäm patöt' 41). budäm xit'. puxäwut'
'äbu, b'äbä perawie iähö (9072). söl'ötri, l'ötäšni hsd.
budän. čahö x' te xiki pausterkätä. minri uñe
iibetu (kesifu) taköhä riämä. w aströxi sädit'. xä-
kät' (nozaxafu). riät'ä čäpat' sätnumi rukämi. näpär'öd.

šob' jänö' minrö' nä' düxätä' (no gyno). dā' sū' p̄se. abuu
tāsā' u' p̄li (onurusaas & noii). l'ubričtā' = ō'snuitā' (konstjūtē,
nāstīl'u' sīt. sē' wi' xātā', tak' wārni' l'ēškā. jāk' sū'
bāl'sawixmās't' pās'tā. takāiā' i'xē' xāwīčkā. myō' x'n
nā' wrētrikārn' p̄iečidā'. xābāru'sā' kanōpl'i' brāu'sū.
plēiču' x' kārārātāwimi' čāu'si' x'uwit'. mnyōhā' ⁴²⁾ āltāh
wātā' x'ēml'i'. p̄iestōtne' dēn'. i'sni' kalādčkāmi' p̄awān
čāu's. nā' xāt' p̄āpaxiādķu'. l'a' ⁴³⁾ d'wārēi' rikōhā' ru
mā. d'iwūičā, jāk' mi' x'wōm. spūsū' dadōmu, šob'
wrēstkā' nā' karātā. jēštēčkā. ⁴⁴⁾ jänö' skaxāt' ru
spādričnā. wsādnō' (be ogko). mi' bul'i' d'rētāli, a' tās
brō'sil'i. udōl'āčā' u' stōrānu. xāl'ōnum' iwānkōrn' p̄ā
čāx (no orax) p̄āšmahāiā'. spōrili' na' mārē. i'a' tātē
nā' x'hadātā' (ne. biznaraj. mrx' hude', tak' tūpāiūt'. i'a'
pādīstā. dōšč' d'ē. nā' tābiūsā', a' tō' jänö' x'tāprijā', t
i'l'ās'nā' u' pāl'āč. tapēr' usē' bes' tārksūli.

Примову. ⁴⁶⁾

1 (ex nauyas bpižatu)

istā precīstā s kiiāwā cīstā kriwrē xāmaulāt, ōpusi
ixhanāt, kāsṭāniā, ⁴⁷⁾sāstāuniā. (Mapie Labrenenkova).

2 (big yprokib)

kōspādu bōku pāmāliūs, swātsi precīstsi w rēžki pā-
āriūs. pāmāxi, nā pāskārbi wišriptāwāt, wihawārā-
rēt muōki, prihawōri rābi bōxairē al'ēnu. ia brētāhā
pā, iščirāhā sērcā, širix xēt, ixōutairē kāsṭi, ix iāsnu-
ēi, istāsnāhā mēžku ia wimaulājiu, wihawāruiju u-
pōki, prihawōri pādūmāniā, pāhadāniā, b'ātkāwi,
m'ācīru, pārabōči, dāwōči, muščij'ski i bābski. wihā-
āruiju s rābi buōxairē s al'ēnu. swāti mikuōtā, buō-
uhōdriik, skuōri pamuōšnik, ād brōd xāstipriik, xastu-
b, xabāwēxi ad pustix rāčēi, ad lādācix āčēi. ia stō-
m, buōh is puōmācīju. (Mapie Labrenenkova).

3 (big sezonna)

irki rābiški, kūrki xāutuški, rābā buōxāiā āl'ēnā,
rāxmōt nāšrički sābrē na wēčārnički, tam dāni-
jā, pātūdāniā, utrišnu, pāsmrōšni, pādūmāni, pā-
hadāni, b'ātkāwi i m'ācīru, pārabōči, dāwōči,

wāxmēt' ix na krilei da nāsēt' ix nā mxa, na bā
tata. tam stāti xastitāiūt' i kubki nāpauridāiūt' i wa
dāxēdāiūt'. tam būdātā pit', hulāt' i bēriketawūt', a
l'eni raba-byōxsi spat'.

(trīsīci pēiekaxāt' i xa kaxnum xaxām plūnut')

هو منسوبى نومها مے ى فان نورىافى:

dābri-wecār kūrāčki i pūniki-spiawunci, wāxmēt'
nāšhīčki sābrē na wečārnički, kūrī rābīiā, i sīriiā,
i čōrnīiā, i xāxal'astīiā, raba byōxsiā... i gani.

(Шегова Лавренкова)

jāk skātinā s sl'iwā nā xōčā wixādīt', jāk hā-
rit', dak kaxūt'.

skātinā rahātā,

idi šejrē xahāti,

čāpōkāc idē

i was pābāriō. (Шегова Лавренкова)

Прізбууа метурни та иуенна. 48 Прізбууа буурни.

иришчанкă прăксп, микатай

antonawicze

" klimient

suszi

лахăтерисъ павят

бародайка сита

лахун патро, иуустрат

латасил'ски патро

borax

ла(е)рачок таурин, саякă

бондар аурам

бондаравă шимă

вайшвита микатай

василăу микатай, микитă, патро, саякă

pereristawi (sai)

висакосавă катарина

sinapriadka

висак'с павят, патро

wariabei

" патро

tarisackau

латкăу'ска

ланчаренкă ил'а, пависм, шивад'т

papatusa

" isak, androi

al'eksawicze

" kandrat

kuci

" патро

wacok

вараніца таурин, мисал, пизме мисайта

häiäriicä parmien
 hiädüxä iwän
 „ sama
 hrisčänkä anöxiäi
 „ äxwim, mixäl'
 „ makär
 „ mikatai
 „ xwäd'st
 hrisčänkäwä senkli'otä
 „ xadörä
 dauh'su rädiwön, iwän
 xäröbnü wäs'il'
 xöstkä (-iä) äksi'nä
 xöstki iwän
 käwirä mitrawän
 käidata' amiel'kä, iwän
 „ andrwi
 „ mikatai
 „ mixäl'
 kämeri s'ärhrwi, ärxip
 karöbkä aläks'ri

xandöl'ic
 mel'nik
 turcönäk
 krut'ön
 xäji'kä
 čäikä
 pätäpčük

al'eksäwičäwä
 „ kākri
 „ si'xä
 wōuk, wōukäy
 bacäikä
 rieštäre'näk
 ričipäräy
 mitradöräy
 aks'önäwič
 riäbkäwi (-iä)
 tkäčik

karõtkä iäutux	pänamärkäu
taras	nõsaräu
karõtkä(-iä) katärinä	karõciki
karõtki andrõi, kiritä, narar	"
Uimõwič läwõn, aläksõri	Täbõj'ski(-iä)
krawec sämõn	
bst aläksärä(aläksandrä), ⁴⁹⁾ andrõi, dawid, iwän	
" wäsõl, iwän, päwät	abäkümäwič
" iäkäu, päxwõr, piätro	bäte/läk
kušnäršu kiritä	
Täxarienkä kõnän, mäksim, stäpän, xwõdär	wasil'õwičäwi
Täxwõränkä iwän	čhanõk
Tärčänkä krickõ, päwät, säwõn	ximä
" xaxärkä, xartän	čucitä
(зехарба аинка)	cäcärkä
Tuščäi kõstä	šaučänõk
'ubärski haxritä	gõtdič
naxhäcki xaxärkä, iäkäu	pietriki
" iwän	stäl'arõk, strühičäl'
kädäs'inäu änts'n	mäks'irrič
" xaxärkä	kõsi

<i>pädäs'inäy iäkäu</i>	<i>čubik</i>
" <i>iwän, kuimä, tšivän</i>	<i>tkaci, -čöwi(čä)</i>
" <i>mikitä</i>	<i>barän</i>
<i>pädäs'inäwä arinä</i>	<i>kšxkä</i>
<i>päsaienkä wäs'il'</i>	
<i>prizôdkä aläksandrä</i>	<i>swaitänčik</i>
" <i>sä(ē)khröi</i>	<i>platonäy, -näwi(-iä)</i>
<i>prôtäs äwröm</i>	<i>bul'uxä</i>
" <i>iwän</i>	<i>kricanök</i>
" <i>kiril'ik</i>	<i>ramänäwičäy</i>
<i>iäbänök (rebenök) pan'tün</i>	
<i>räs't. änts'n, iäkäu, kuimä</i>	<i>pän'täl'ök</i>
<i>säwič mikatäi</i>	
<i>sämäd'rëd wäkütä, jäumien</i>	<i>pöpikäu, -käwi(čä)</i>
" <i>al'äks'ri, päwät, xari- tön</i>	<i>šucäwič</i>
<i>sämäd'rëdäwä wšl'hä</i>	<i>xübräukä</i>
" <i>paräskä</i>	<i>kas'ijänäwä, -wičäwä</i>
<i>sädük apanäs, štäpän</i>	<i>mäskal'ec, mäskal'sy</i>
" <i>fil'ip</i>	
" <i>timšx</i>	<i>batöčä(äk)</i>
<i>säriäda wäs'il', xmitrö'</i>	<i>astäpčük</i>

iiäda wäs'il'	uškäy
" iwän	šipün, wörič, -čäy
" "	küpič
" märkä	kôxuräy
" Tärivän	martinik
" päräsm	gažžä
" sidär	rädumäxä
" swädär	räxumäwič
iiwatôb kiritä, tixän	l'itwini
släsarienkä andiri, mäksim, mi- xäl, ničipär, präkšp	šurduki
släsarienkä ar'senkä, iwän, pätrô	känandwiči
" bāris, iwän, pil'ip	iäkimäy
" wäs'il'	mixal'kēs, dičdä, b'äbä
" iwän	mixal'kēs
" iknät	rädumäxä
" iäkim, iwän, al'äksri	sl'esäräwi(-iä)
" kal'ërik, Tärivän, šärhri	Tukianäwit(-iä)
" kuxmä, pätrô	xwanäški, -säwi(-iä)
" Täurän, l'ey, makär, swë- -däc	Tukianäwič, -näy
" l'ipät	säkätšurin

<i>s'läsarienkäwä</i>	<i>hänä</i>	<i>š'rl'änkäwä</i>
"	<i>pat'ričkä</i>	<i>makaräwä</i>
<i>spôdä</i>	<i>märkä</i>	<i>buř'ik</i>
<i>sträd'sm'ski</i>	<i>amiel'kä, stäs't's'n</i>	<i>astäp'č'uk</i>
<i>tatôčkä</i>	<i>al'äks'rii, b'aris, d'ämian, iwän</i>	<i>m'endäl'äwi(-iä)</i>
"	<i>äks's'n</i>	<i>m'endäl'</i>
"	<i>änt's'n</i>	<i>kô'b'äc</i>
"	<i>dänit'ä, iwän</i>	
"	<i>iäkäu</i>	<i>w'ir'in</i>
"	<i>mikit'ä</i>	<i>l'it'win'č'uk</i>
"	<i>piät'rô, paräskä</i>	<i>susô'iäü, -iäwi</i>
"	<i>st'äp'an, xiwäd'st</i>	<i>x'enič, krutr'in</i>
"	<i>st'äp'an'idä</i>	<i>krutän'ixä</i>
"	<i>tatänä</i>	<i>x'eničäwä</i>
<i>tänčit'ä</i>	<i>and'rôj</i>	<i>päp'il'ič</i>
"	<i>ärxip, wäs'il', iwän, iäüdä-</i>	<i>mäs'l'ikäuca,</i>
	<i>kim, kirit'ä, s'äm'n, wäsä</i>	<i>s'l'ikäwi(-iä)</i>
<i>čäri'sčärkä</i>	<i>äks's'n</i>	<i>kär's'l'</i>
"	<i>anastäs, säukä</i>	<i>dän'il'č'ikäwi(-iä),</i>
"	<i>dän'is</i>	<i>č'ô'r'n'ëriki</i>
"	<i>täd'imär</i>	<i>dän'isäwi(-iä)</i>

ärišcänkä	miral', ničipär	kiäuci, kiäucäwi(iä)
timäšenkä	ant'en, iwan, iakäu, ^{swädšt}	xmitr'uci, xmitr'owiči
"	wäsil', piätro	äriškäwič
"	makär	nämähäibä
"	miral', mariä	štuk, -käwä
"	swädšt	kauriexä
salëpä	mäksim	
nikrihäc	aläksandra	sačok
"	al'isri, tarä, xerri	päl'ri
"	-ncäwä alënä, andr'oi, näštä, fil'ip, swëdär	kuš'ri, kuš- näröwä
"	amëj (Барфоломей), iwan	iöstäu, äwi(iä)
"	andriian, mikatai, xarits'en	
"	andr'oi	drö'xidik
"	-ncäwä dänis, häpkä, iwan, mi- ^{katäi}	wričäu
"	hričkô, swä(ä)dšt	mirönäwi(iä)
"	xmitrô	xmiträu
"	iwan	wričäu
"	"	hical'enäk
"	-cäwä iäutuxä, mikatai	kriwöhä
"	iësi, käsiian, miral'	štëcäu

čhvinäc	Tôhwin	Tôhwinäü
"	mätwrii	kulik
"	mikatai	sämèrik
"	pimän	kähäl'sunä
čhvincäwä	tatanä	wärb'suci
čaus	anderi, wäsil', xaxarkä, iwän	
šätürmàn	kiritä, pil'ip	
"	könän	šläpi
"	piätro'	rištäriènak
štakan	al'isrii, mikatai	
ščärbak	kiritä	

П р и м і т к и.

-) Що названий твір мало де зберігся, то не обмежувати самим наведенням його, а дозволяю собі виписати з нього довшу цитату.
-) Як видно з поданого тут укінці ономастичного матеріалу, прізвище *śhrinias* і тепер у Хоробрічах не мало поширене.
-) Докладного пояснення цього поняття, як його розуміють у Хоробрічах, я, на жаль, не можу дати.
-) У вище цитованому „Историко-статистическомъ описаніи Черниговской епархіи“ за Андріївку сказано: „Андреевка получила свое имя по владѣльцу ея, п. Андрею Радевичу; а до того времени называлась Раздоричами Раздарами (мабуть друкарська помилка замість Раздарами О.К.). На сѣверо-западъ отъ Андреевки есть урочище Рубежъ, названное такъ отъ того, что до перваго раздела Польши отъ него тянулась демаркаціонная линія, отдѣлявшая владѣнія Россіи отъ Польши. По этой линіи Деревина, гдѣ находился польскій форпостъ, разставлена была пограничная стража, наводившая ужасъ на жителей Андреевки. Андреевка населилась преимущественно выходцами изъ окрестностей Пинска, потому и называлась пинчуками.“
-) У Мотрі Лаврененкової я мала змогу, вже в Києві (Мотря Л. тепер у Києві), перевірити деякі міс-

ця записів, що потреба перевірити їх виникла вже в процесі опрацювання матеріалів. Мотря Л. навчилася говорити по-українськи, і де далі помітний усе більший вплив української мови на її рідну мову.

6) Графічне позначення звуків у мене здебільшого збігається з уживаннями в славістиці знаками. Проте дещо довелось ухилитися в сторону фізіологічної таблиці міжнародної фонетичної асоціації, а саме знакам *ɥ* (*ɥ*), *y*, *ï* я надаю те значіння, яке вони мають у названій фізіологічній таблиці. Це зроблено не стільки з огляду на хороборську говірку, скільки з огляду на інші говірки, що їх я дослідила, і де, як до говірки, потрібний знак то на високий переднього ряду лабіалізований голосовий звук (*ɥ*), то на високий середнього ряду лабіалізований голосовий (*ï*). Отже здебільшого вживання у славістичній літературі знак *y* замінено на відповідного значіння знак у міжнародній фонетичній абетці. Що до знака *ɥ*, то ним я заміняю невігідний у писаном тексті великий знак міжнародної абетки I на означення високого переднього ряду широкого звука. Звуки, на одноставного творення, що становлять кожний одну псе фонетичну одиницю, позначено знаками 16 та 8.

7) Див. про Маєрові експериментальні досліді у *Festschrift Victor* (*Die Neuen Sprachen, Ergänzung* 1910) S. 166 ff : цитую за проф. О. Всперсеном *Lehr*

*buch der Phonetik*³ 1920, 53-54. За приклад подаю й той факт, що голосовий у норвезькому слові *hus* норвець проф. Олаф Брок має за лабіялізований високий середнього ряду звук (Угросорусское нарѣчіе села Убли, СПб 1899, ст. 5), а данець проф. О. Селперсен сприймає його за наперед висунений *u*, за звук середній між заднім *u* та середнім *ü* (*Lehrbuch*³, ст. 156).

В) Д. В. Бубрихъ. Фонетическія особенності говора с. Кустошей (Ягод. вол. Судог. у. Вологод. губ.) ИИАН. 1913, т. XVIII, кн. 4, СПб 1914, ст. 328.

Г) Терміни „голосівка“, „нехестівка“ означають літери, до яких позначено відповідні голосові та нехестові звуки. Терміну „голосний“ у протилежність до терміну „безголосий“ уживаю на означення нехестового, що в творенні його причасний голос.

Д) Коли я просила повторити це слово, мені сказавно було, як пояснення: *ščäp'läiäščä*. Отже поміжично цей процес стягнення іде не завершивсь. На питання, коли кажуть *hul'äš*, *čit'äš*, а коли *hul'äiäš*, *čit'äiäš*, Ганна Л. відповіла: *tô naskôrä, tô „hul'äš, a tak „hul'äiäš“*. Проте я й у повільній мові чула стягнені форми.

Е) Акустичне сприймання певного фонетичного явища має здебільшого перевагу над артикуляційним його відтворенням - „... въ большинствѣ случаевъ звукъ рѣчи въ акустическомъ отношеніи есть *pius*, а въ фізіоло-

гитескомъ отнесеніи обусловленъ первинъ: движенія органозъ рѣчи производятся съ цѣлью производить извѣстныя звуки, какъ они запечатлѣны въ слуховой памяти."

(А. Томсонъ. Фонетическіе этюди. РѢВ. 1905, кн.2, 205)

12) Також у проф. Розвадовського: *Przy powolnem tempie i dobladnym wymawianiu słyszatem w tych wypadkach samson nawet przejściowe i między y a e n. p. kseny'is, braty'is. (Uwagi o dyftongach ie, uo w jeździe w zachodnim narzeku biatoruskim. МРА t. I. z 2'.*

13) І в звичайних дифтонгах із кінцевим і нема тієї розмежованости. Як до характеру попереднього голосового, акустичне вражіння і дістаємо від перших нескладових звуків. Див. О. Jespersen. *Lehrbuch*³, 208. О.

Крива. Объ почезновеніи междугласнаго і, j. РѢВ. 1902,

№ 4, 137 О. Брокъ. Очеркъ фзіологіи слав. рѣчи, 180-

188. А. Томсонъ. Общее языковѣдніе², 105.

14) Думаю, що характер наголосу в *ѣ* та близькість склади-
х елементів цього звука спричиняється до того, щоб
неправне вухо, що звичайно асимілює чує із звичною
графічною системою, сприймало *ѣ* за *мм*. Пор. у Ни-
цацького-Ілліча форми в у у л з, к у у н ь (Вороніж
Глух. н. на Чернігівщині) - Черниг. Губ. Відомости
№54, 47. Часть неофф. ст. ЗІІ. Цитує за П. Н. Тихайо-
вичем: Брянскій говоръ. Об. отд. д. яз. ИАН. т. 76,

1904, ст. 123.

15) Через малу квантитативність такого наголошеного складу важко достотно визначити характер наголосу.

16) Термін „дифтонгічний звук” відповідає акустичному вражінню від *ʌ*, *ɤ* і обминає непорозуміння що до можливости вбачати в кожному з цих характеризованих терміном „дифтонг” звуків дві психофонетичні одиниці. Слово „дифтонгічний” у пристосуванні до одного звука настільки може мати місце, наскільки терміни „дифтонг”, „полідифтонг” у лінгвістичній літературі пристосовуються до звуків, що творення їх відбувається одним експіраторним актом і що становлять одну психофонетичну одиницю.

17) Відмінний процес відбули диспалаталізовані шеле-стові у формах *ʃiːdäm*, *ʋiːdäm*. Див. § 6, d. форми *bähsim*, *ʃäkšim*, *štäriäkšim* сталися наслідком такої, приміром, аналогії, як *plätü:plätšim-bähü:bähsim*.

18) Б. Карський вважає, що білоруські форми *н о с я ц о м ь*, *н д о м ь* властиві південним білоруським говіркам, що суміжні з українськими (ор. с. РЭВ. т. ХХ (1893), ст. 75).

19) Проте, думаю, невправному вухові нелегко орієнтуватися в різниці між цими різного характеру звуками, і та *ô*, ^{а кагѣ} *у* коли *ô* буває по шелестових, що з природи своєї мають нахил сильно лабіо-веляризуватися і творити

переходовий *и*, а надто нескладовий *ц*. Не розрізняв їх і М. Федеровський у своїх записках, *Lud kielorski na Rusi Litewskiej* т. I, 1897, II - 1902, що багатьма фонетичними явищами сходяться з хороборськими записами.

Дяв. у проф. Розвадовського: ор. с. МРКІ. I, кн. 2, 21.

20) Щоб не ускладняти транскрипції, я тут, як і далі в прикладах і вкінці, в уривках із розмов, вживаю *ô*, незалежно від того, чи чути було переходовий звук *и* між щелестовими та *ô*, чи в людей м'яв'яної вимови його не було. Ті випадки, де між щелестовим та наступним чулося *ц*, відзначено.

21) Пор. у проф. Розвадовського: „*Wafekcie wymacnianiu i przedtłumajmy gloski, wymawiamy psiakrzes chorroba, motaszka nagłosowe: s'swinia, cholera, mmatra, ddoskonale ...; tak byto i jest kawosa i wszędnie. ... jestto powszechna, oboczna czyli f kulturalnywna nastrojowa wymowa.*” (J. Rozwadowski. *Oboczność grecka vs: b'vs a usłuciowe wymacnianie nagłosu. Prace lingwistyczne, ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay. Kraków 1921, str. 260.*

22) Цікаво вказаний факт порівняти з поданим у В. Тресцяньського: „Дѣло въ томъ, что въ вышеприведенныхъ (малакѳо, карѳова, пѳон, кѳонъ О. К.) и подобныхъ имъ случаяхъ удареніе можетъ занимать двоякое положеніе или надѳ звукомъ о, какъ въ данномъ случаѳ, или ж

в вставочному ǔ. Изъ нашихъ наблюденій надъ мѣстними
оромъ можно безошибочно вивести слѣдующее положеніе:
да слова съ ударяемымъ звукомъ о прозвоняються до -
вно скоро, ускоренимъ темпомъ, то удареніе остаєт-
надъ самимъ звукомъ о; но бывають случаи, хотя зна-
ельно рѣже, и замедленнаго, растянутого и даже пѣву-
о прозвоненія втихъ словъ; тогда удареніе перемѣ -
ся на вставочное ǔ и получается уже много рода
искрипція: молоко = мѣлѣкѣуо, дорога = дарѣуога и т.д.
И. Тростянскій. Къ наученію мѣстныхъ говоромъ въ
он. губ. Об. отд. р. яз. ИАН., т. 95, Петр. 1920,
7-8).

Пор. також з приводу білоруського *тлѣцо* в проф.
вадовського МРКІ. т. I, кн. 2, ст. 219, а з приводу
іньського *и и і г о* у Романа Якобсона: О чешском
е преимущественно в сопоставлении с русским (Сбор-
по теории поэтич. языка, вып. V, Берлин 1923, ст.
19). Навою ще й такий факт. У с. Лутаві Остерсько-
і. Черніг. губ. лутавський селянин на запитання, чи
ко до крамнички, відповів *рѣdateko*, сильно наголо-
и та протягаючи наголошений склад *рѣ*. (8 це дифтон-
ий звук, що дається розкласти приблизно на звукові
енти *іо*, елементи, що стоять у такому стосунку до
, як складові елементи звука 8). фонетична форма
о слова постала наслідком частого вживання його з

čikrinäc	tóhwin	
"	mätur'i	tóhwinäy
"	mikatai	kul'ik
"	pimän	šämënik
čhincäwä	tatänä	kähäl'synä
čaus	andrei, wäs'il, xaxarkä, iwän	wärb'suč
šätürmän	kiritä, pil'ip	
"	könän	šläpi
"	fiätro'	rištäriënak
štakan	al'isri, mikatai	
ščärbäk	kiritä	

П р и м і т к и.

-) Що названий твір мало не зберігся, то не обмежую-
ся самим наведенням його, а дозволяю собі виписати з
нього довшу цитату.
-) Як видно з поданого тут укінці ономастичного мате-
ріалу, прізвище *śirkiniās* і тепер у Хоробрічах не-
вело поширене.
-) Докладного пояснення цього поняття, як його розумі-
ють у Хоробрічах, я, на жаль, не можу дати.
-) У вище цитованому „Историко-статистическомъ описа-
ніи Черниговской епархіи“ за Андріївку сказано: „Ан-
дreeвкa получила свое имя по владѣльцу ея, п. Андрею
Махевичу; а до того времени называлась Раздоричами
Раздарами (набуть друкарська помилка замість Раздо-
рами О.К.). На сѣверо-западъ отъ Андреевки есть урочи-
ще Рубежъ, названное такъ отъ того, что до перваго
раздѣла Польши отъ него тянулася демаркаціонная линія,
раздѣлявшая владѣнія Россіи отъ Польши. По этой линіи
на Деревина, гдѣ находился польскій форпостъ, разстав-
лена была пограничная стража, наводившая ужасъ на жи-
телей Андреевки. Андреевка населилась преимущественно
козачами изъ окрестностей Пинска, потому и называлась
козачуками.“
-) У Мотрі Лаврененкової я мала змогу, вже в Кієві
Мотря Л. тепер у Кієві), перевірити деякі міс-

всіх ічних патнокон.

23) І в інших чернігівських говірках доводилося спос-
рігати напружену артикуляцію вузьких звуків. Термі-
ни „вузький“, „широкий“ тільки умовні. Див. А. Томсон
Общ. яз.², 164; Л. В. Щерба. Русские гласные въ ка-
честв. и количеств. отношеніи. СПб. 1912, 74.

24) Форму *stern* я записала й у чисто українських черні-
гівських говірках (с.с. Змітнів, Шабелнів Сосницьк.)

25) Пор. наведену в М. Федеровського форму цього чи-
словника: *oxätujery* (*Lud białoruski, t. I, 333*).

26) У наведеному в М. Федеровського слові *á-oxiérna-
ho* (ор. с. т. II, ч. I, ст. XIX), де переднаголошене
á позначено двома літерами, що з них знак наголосу не
другий, можна, думаю, вбачати наголос ростучий. Проф.
Розвадовський транскрибує це слово *áoxiérnaho* (*ibid*
XXIX). Прикладів у записах М. Федеровського на перед-
наголошене довге á, незалежно від характеру голосово-
го в наголошеному складі, дуже багате в усіх тонах й
го білоруських записів.

У Хоробричах це слово жіночого роду.

28) Не позначене значком короткості á в ненаголоше-
ному складі, також і в переднаголошеному складі там
де á не довге, вказує на звук не тький вирааний, як м
голосене á, проте його легко відрізнити від коротког
зослабленого й вузшого á. З усіх голосових найлегше с

до визначати різні відтінки в легко змінному в ненаголошених складах голосовому a, що як до позиції то сильно протягається, то легко відпадає редукції.

29) Хороборські жінки, що давали мені діалектичний матеріал, визначалися повільним темпом і через те, думаю, семасіологічні слова в них у спокійній мові здебільшого збігаються з фонетичними (*groupes de force*). Тут із поняття семасіологічного слова виключаються ненаголошені, здебільшого односкладові слова у фразі, як прийменники, займенники-речівники в певних позиціях то-що.

30) Назва містечка (50 верстов від Чернігова), що на російських географічних картах дано в транскрипції де „Любачь“, а де „Любечь“.

31) Приклади даю тут на й, обминувши ті, що стосуються до попереднього пункту *d* і що там наведені.

32) Різниця між безголосими й відповідними голосними шестостовими (*р і в, т і д, с і ш* і д.) не тільки в тому, що творення перших відбувається з голосом, а останніх без голосу, а й у напруженішій артикуляційній енергії перших проти останніх.

33) До шестостових віднесено й нескладові голосові *ѣ* та *ѹ*, що у функції шестостових.

34) У дальших прикладах літери *ѹ* вжито тільки там, де відповідний звук вразно виступав, в інших випад-

кзх ужито літери *w*.

35) Див. Д. В. Бубрихъ. ИНАН. 1913, т. XVIII, кн. 4, СЛБ. 1914, ст. 338.

36) У такій формі я чула це слово у примові. Мотря Л. впевняла, що треба казати *bāt'stā* : „*batuōtā* це одно, а як багато, то *bāt'stā* , кажуть: *tam tākiĭā tōrki-ĭā bat'stā.*”

37) Форми *māti* вживають у пісні. В розмові тільки старі люди рідко скажуть *māti* , а то все *mātkā*.

38) У такій формі я чула це слово від Степаниди Толочки; узагалі кажуть *krasiwēnā*.

39) Загально вживана форма *hadnōrs*.

40) У розмові *paštāt* мало характер похнення до *puō-stuiit*.

41) Пишу це слово у його звичайній формі. Хведоска Л. - від неї я цю фразу записала - клала психічний наголос на слові *patuōt* і в неї виходило *pat'st* (див. § 4, с, ст. 30-31).

42) Мотря Л. казала, що цього слова вживають ті, що на „руський лад” говорять, а що по-хороборському треба казати *bāhātā*.

43) Це слово має паралельні форми *l'ä (ä), käl'ä, katā*.

44) Здрібніна форма від *ĭes't*.

45) Загально вживана в Хоробричах форма *nā būlūis'ä*.

46) Термін „прмова” записано в с. Яланці Бершадсько-

го району Голопільської (офіц. Ольгопільської) округи на Поділля.

47) Єдиний випадок, де в ненаголошеному складі по палаталізованому шелестовому відзначено ā.

48) Перяд із прізвищами навозу й імення: в діалектології це річ не без ваги. На жаль, я не маю змоги вичерпати хороборські жіночі імення в такій мірі, у якій вичерпано чоловічі імення.

Метричні прізвища та імення, як сказано (ст. 6), дав мені змогу описати Іван Підоснів, подавши до них відповідні вуличні. Не довіривши його вимові, що в ній знати сильний російський вплив, я вдруге перевірила і метричні і вуличні прізвища вимовою Мотрі Л. Де до метричного прізвища не подано вуличного, там або дана особа не має вуличного прізвища, або ні Іван П. ні Мотря Л. не могли його згадати.

Рівняючи хороборські метричні прізвища з вуличними, впадає на око той факт, що в метричних переважають прізвища на *-ā(c)nkā*, і це підпірає твердження, що в Хоробричах є віддавна зайшлий з України елемент (див. ст. 2); тим часом у пізніших вуличних прізвищах рясно трапляються властиві переважно білорусам прізвища на *-iś*.

49) Чоловіче імення Олександр.

П о п р а в к и т а д о д а т к и.

Стор.	Рядок.	Надруковано.	Треба.
2	6 здолу	привительства	правительства
3	10 згорн	"Халабұдах"	"халабұдах"
7	I ад.	польське у	рідко де в кого це глибший звук, що нагадує польське у варшавської вимови.
9	12 зг.	відтінок :	відтінок <i>и</i> :
"	5 ад.	української мови	української (наддніпрянської) мови
15	" зг.	<i>і та ь, ь.</i>	<i>і, ь, ь, ь, ь.</i>
17	I "	артикуляція	творення
33	10 "	<i>stěru</i>	<i>stěru</i> ²⁴⁾
34	5 ад.	відтінок	відтінок,
36	11-12 зг.	<i>krasivěňā</i>	<i>krasivěňā</i> ,
39	8 зг.	<i>dastariātes'</i>	<i>dastariātes'</i> ²⁸⁾
42	2 ад.	від того, який є стосунок	від стосунку
45	13-14 зг.	читання іде	читання здебільшого іде
"	7. ад.	<i>čāmu?</i>	<i>čāmu?</i>
"	4 "	з їх тенденцією	з своєю тенденцією
50	8 "	із наголошенням	із ненаголошенням
57	3 "	сонорний	зубні } див. нижче зубний } примітку
"	2 "	сонорний	
63	12"	<i>swāiimi</i>	<i>swāiimi</i>
74	II зг.	<i>sukincin</i>	<i>sukincin</i>

Примітка до § 4 пункту а, ст. 17 та пункту *h* ст. 35.

Звуки ѣ та і по палаталізованих шепелюваних, де вони напруженішої артикуляції та вузкого відтинку проти ѣ та і по губних, велярних та *ч*, тоб-то по шепелюваних, де міром палаталізації тільки підігнані під наступний голосовий, слід би було згідно з прийнятом тут графічною системою позначати значком вузькості, отже ѣ̣, і̣, проти менш вузьких ѣ, і. Вузькості тут не відзначено. Ця несистематичність у позначенні завважено було за лізно, коли вже не можна було зарадити цьому. Також за лізно звернено увагу на те, що на письмі не відзначено широкого характеру дифтонгічного звука ѣ по шепелюваних *ѣ̣*, *ѣ̣*, *ѣ̣* та *с*, що по них ѣ так стосується до ѣ по інших шепелюваних, як *ч*: *і*.

Додати до пункту *f* на ст. 34, ряд. 13: Таке *и* більшої довгости, як звичайне.

Примітка до кінця § 4, ст. 35.

Експіраторизація наголосу, що призвела до зарину з у певних позиціях, вкуні з характером шепелюваних, що перед наголошеними голосовими (див. §§ 9, 11, 12), спричинилася до описаної вище неоднотайної вимови наголошених голосових і до сильної різниці, квантитативної та квалітативної, між наголошеними ѣ ненаголошеними передусім післянаголошеними голосовими. В хороборській і відібних говірках, можна думати, процес втрати з та ь

відбувався не тільки одночасно з процесом так званої заміної довгості голосового в попередньому складі, а-ле й з процесом перенесення слабої експіраторної сили та низької тональної висоти колишніх післянаголошених ь та ь у наголошений склад.

Величезна кількість таких фактів могла в зв'язку з характером шелестових перед наголошеними голосовими утворити звичку взагалі неодностайно вимовляти наголошені голосові і вплинути й на ті випадки, де не було усіх потрібних умов для неодностайної артикуляції наголошених голосових.

На ст. 36 перед 8-им рядком додати: Найдовшим а видається перед складами з наголошеними *і, і, и*, а надто з *і*. Таке сприймання має очевидно зв'язок із меншою квантитативністю *і, і, и* проти інших голосових.

Примітка до § II, ст. 57, рядок 3-2 зверху:

В розкладі шелестових за порядком падучої їх здатності лабіо-веляризуватися усі шелестові названо на підставі мовних органів, що причасні в творенні даних шелестових, крім шелестових *т, ч, н*, що через недогляд названо на підставі їх сонорності „сонорними”; треба читати: зубні *т, ч*, дакі йде зубний *н*, а тоді.

Терміну „зубний” ужито в тому розумінні, що в проф. О. Брока: „З у б н и е, в широкомъ смыслѣ слова, когда передняя часть языка, его „кончикъ”, артику-

лируеть о „зубную“ область свода надъ полостью рта, считая сюда верхніе рѣзцы съ десною, иногда въ связи съ краемъ твердаго неба.” (Очеркъ физиологін, 23).

На ст. 60, рядок 3 здолу після слова „формах“ пропущено рядок: вкупі з ослабленим характером післянаголошеного голосового.

На ст. 71, рядок 8 згоря, додати: *čičwini, mat-wiči, čätwēh*

На ст. 72, рядок 13, додати: У наведених словах чути було між губним та наступним палаталізованим шестоступним сильно зредукований квантитативно й квалітативно іраціональний звук низького власного звука: *sp^hlä-ti, w^häta.*

Хороборські пісні, тексти їх і мелодії, в відповідних розвідках дано буде в наступному числі Збірника Історично-філологічного Відділу.

1 yr

2-00

AS
262
.A72532
no.21

AS 262 .A72532 no.21 C.1
Fonetychni ta deiaki morfologii
Stanford University Libraries

3 6105 035 998 991

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(650) 723-1493
grncirc@sulmail.stanford.edu
All books are subject to recall.

DATE DUE

AUG 1 2003-*IL*
AUG 8 2003

